

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Laboratoorse arheoloogia õppetool

Katrin Iisma

TARTUST LOSSI TÄNAV 15 VÄLJAKAEVATUD KESKAEGSE ELAMUOSA
(HOONEVARE 3) RAJAMIS- JA KASUTUSLUGU STRATIGRAAFIA JA
LEIUAINESE VÕRDLUSANALÜÜSI PÕHJAL

Bakalaureusetöö

Juhendajad:

Prof. Aivar Kriiska

MA Jekaterina Lissitsina

Tartu 2015

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. METOODIKA	6
1.1 STRATIGRAAFILINE MEETOD	6
1.2 LEIUAINESE UURIMINE.....	7
2. HOONEVARE 3 STRATIGRAAFIA.....	9
2.1 HOONEVARE 3 STRATIGRAAFILISED ÜKSUSED	9
2.2 HOONEVARE 3 STRATIGRAAFILISTE ÜKSUSTE JÄRGNEVUS JA OMAVAHELISED SUHTED	13
3. HOONEVARE 3 LEIUAINES	14
3.1 HOONEVARELE NR 3 EELNEVATE STRATIGRAAFILISTE ÜKSUSTE LEIUAINES	14
3.2 HOONEVARE 3 PÕRANDAHORISONDI LEIUAINES	16
3.3 HOONEVARE 3 RUSUKIHI LEIUAINES	17
3.4 HOONEVARE 3 PÕLENGUJÄLGEDEGA VAHEKIHTIDE LEIUAINES	22
3.5 ARUTELU	23
KOKKUVÕTE	26
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	29
SUMMARY	33
LISAD.....	35

SISSEJUHATUS

Siinkirjutaja huvi bakalaureusetöös käsitletava objekti vastu tekkis 2013. aastal toimunud arheoloogiliste väljakaevamiste käigus Tartus Lossi tänav 15 hoovis (joonis 1), kus mul avanes esimest korda võimalus osaleda arheoloogilistel kaevamistel linnas. Sellest ajast on huvi linna- ja ehitusarheoloogia ning päästekaevamiste vastu ainult süvenenud nii ülikooli õpingute kui ka hilisemate linnas toimunud väljakaevamiste, millest olen võtnud osa, toel.

Kõrvuti eksisteerivate puit- ja kivehitiste tõttu, mis pärinevad Liivi sõja (1558–1583) ajast või sellele järgnevast perioodist, on Lossi tänava piirkond pakkunud arheoloogidele korduvalt huvi (Metsallik 1995, 32). Juba 1992. aastaks oli Lossi tänava ümbruses läbi viidud arheoloogilisi uuringuid umbes 1400 m² suurusel alal. Aastatel 1985–1989 leiti Lossi tänava ääres puit- ja kivehitisi, ahjuvaresid (Trummal 1992, 9–15) ja kuus jäätmekasti (Mäesalu 1990, 452).

Lossi tänav 15 hoovis algasid arheoloogilised eeluuringud seoses Heino Elleri nimelise Tartu Muusikakooli planeeritava juurdeehitusega. 2008. aasta juulis teostas umbes 89 m² suurusel alal (joonis 2) eeluuringuid arheoloog Andres Tvauri. Eeluuringute käigus selgus, et kultuurikiht objektil oli isegi Tartu kohta väga paks, vähemalt 3,6 m. Samas oli pealmise 2 m ulatuses tegemist valdavalt 18.–19. sajandi rusukihiga. Leiti keskaegsete tellishoonete rusu ja ehitusjäänuseid, lisaks veel 17.–18. sajandi ehitise müürikatkeid ja 18. sajandi tellissillutis. Uuringute järel säilitati kõik ehitusjäänused ning aeti uuesti kinni. Kogutud leiumaterjal on valdavalt 16.–18. sajandi keraamika (Tvauri 2008, 4–12).

2011. aasta novembris teostas Tartu Lossi tänav 15 hoovis täiendavaid eeluuringuid (joonis 2) arheoloog Arvi Haak. Rajati neli prooviauku. Kõigis paljandusid müürid. Hiljem avastati püüda ja varisemisohhtliku pinnase eemaldamisel veel ehitusjäänuseid vähem kui meetri sügavusel maapinnast. Leiumaterjalis domineeris tarbekeraamika, lisaks veidi ehituskeraamikat ja klaasnõude katkeid (Haak 2012, 2–9).

Seoses Heino Elleri nimelise Tartu Muusikakooli planeeritava juurdeehitusega, alustati 2012. aasta detsembris Lossi tänav 15 hoovis (joonis 1) arheoloogilise järelvalve teostamist OÜ Arheograator poolt, arheoloogid Jekaterina Lissitsina, Andres Kimber ja Aivar Kriiska ning konsultandina kunstiajaloolane Kaur Alttoa. 2013. aasta veebruarini kestnud järelvalve käigus leiti, et mitmed hoonejäänused ja kultuurikiht on

hästi ja ulatuslikult säilinud¹. Seetõttu tellis Heino Elleri nimeline Tartu Muusikakool täiendavad arheoloogilised uuringud, mille eesmärgiks seati konstruktsioonide osaline väljapuhastamine ja dokumenteerimine (Lissitsina *et al.* 2015).

2013. aasta märtsist kuni maini kestnud arheoloogilistel väljakaevamistel leiti u 600 m² suuruselt alalt kaheksa kesk- ja varauusaegset hoonevaret. Neist neli avati fragmentaarselt umbes 2 m, ülejäänud suuremas ulatuses. Keskaegse elamuosa (edaspidi hoonevare 3) ja sellega seotud ehitiste arheoloogilised uuringud toimusid vahemikus 23.04. kuni 06.05.2013. Uuringuala sisse jäi sellest hoonest vaid üks ruum, mis ainsana ka läbi kaevati. Hoonevare 3 läbikaevatud ruum oli 5,2 m pikk ja 2,3–2,8 m lai, kitsenedes loode–kagu-suunaliselt. Läbikaevatud ruumi müüride säilinud kõrgus jäi vahemikku 1,55–3,0 m; madalam ots oli ehitise loode ja kõrgem kagu poolne osa. Kõrgusel 50,6 m ü.m.p asunud müürid olid laotud maakividest ja tellistest. Sideainena oli kasutatud hallikas-kollakat lubimörti. Ruumi seintes oli üks valgus- ja üks ukseava, keerdtrepp ja kolm nišši. Kogu kaevand konserveeriti liivaga ja aeti kopplaaduriga kinni 6. mail (Lissitsina *et al.* 2015).

Käesolev bakalaureusetöö seisneb peaaesjalikult Tartu Lossi tänav 15 väljakaevatud keskaegse elamuosa (hoonevare 3) arheoloogilise leiumaterjali analüüsis stratigraafiliste üksuste põhjal. Eesmärgiks on selgitada välja hoone rajamis- ja kasutusaeg ehk vaadelda maja niiöelda „elulugu“ leiumaterjali põhjal.

Bakalaureusetöö ajaline piir on ühelt poolt 17. sajandi teine pool. Tolleaegselt linnaplaanilt (joonis 3) võib näha, et uuritava alal, praeguse aadressiga Lossi 15, pole enam alles ühtegi hoonet. Alumine ajaline piir on tõenäoliselt 13. sajandi lõpp või 14. sajandi algus, millest pärinevad vanimad dateeritavad leiud.

Leiuainese analüüsis on võtmetähtsusega vaadeldava objekti stratigraafia. Viimase kirjeldamisel ja lahtimõtestamisel olen peamiselt kasutanud inglise arheoloogi Eward Cecil Harrise tööd „*Principles of Archaeological Stratigraphy*“. Kuna siinkirjutajal jäi aga puudu kogemustest Harrise matriksi koostamisel, siis jagas suurt abi ja häid nõuandeid Tartu Linnamuuseumi arheoloog ja Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi teadur Arvi Haak.

¹ Siin ja edaspidi kasutatud J. Lissitsina ja A. Kimberi ja A. Kriiska kaevamisaruande avaldamata materjale.

Bakalaureusetöö kirjutamisel oli oluline roll 2013. aasta väljakaevamiste arheoloogilise leiumaterjali² määramisel ja dateerimisel. Vajadusel aitasid esemeid määrata ja dateerida käesoleva töö juhendaja arheoloog Jekaterina Lissitsina ning Tartu Ülikooli vanemteadur arheoloog Andres Tvauri.

Bakalaureusetöö põhilisteks allikateks on 2013. aasta väljakaevamiste arheoloogilise materjali kõrval ka publikatsioonid ning ülikooli lõputööd erinevate leiuliikide kohta. Lisaks aruanded varasematest uurimistöödest Tartu Lossi tänav 15 krundil, mida hoiustatakse Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti arhiivis. Palju täpsustavat informatsiooni on pärit erialastest monograafiatest ja artiklitest. Nende täpne nimekiri on toodud bakalaureusetöö lõpus.

Käesolevas töös järgneb sissejuhatusele kolm peatükki: (1) meetoodika, (2) hoonevare 3 stratigraafia ja (3) leiuaines. Kõik peatükid on omakorda jagatud alapeatükkideks. Töö sisuline osa lõpeb üldise kokkuvõttega. Seejärel on esitatud nimekiri kasutatud allikatest ja kirjandusest. Töö lõpus on erinevad lisad.

Täna bakalaureusetöö juhendajaid professor Aivar Kriiskat ja Jekaterina Lissitsinat, kes olid alati kättesaadavad ning näpunäiteid ja soovitusi jagades panustasid igati käesolevasse bakalaureusetöösse. Lisaks olen väga tänulik arheoloogiamagistrant Andres Kimberile hüva nõu ja kõikvõimalike 2013. aasta kaevamisi puudutavate materjalide eest, Tartu Ülikooli vanemteadur Andres Tvaurile, kes oli abiks keerulisemate leidude määramisel ja dateerimisel ning juhtis tähelepanu venekeelsele erialakirjandusele ning Tartu Linnamuuseumi arheoloogile ja Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi teadurile Arvi Haagile, kes aitas saada aru Harrise maatriksist ja stratigraafia põhitõdedest. Lisaks täna kunstiajaloolast Kaur Althoole, kes lahkelt jagas oma fotosid Poola meetrikast, mille käsikiri asub Moskvast. Veel täna geograafiamagistrant Allan Allikut nõu eest georefereerimisel ja arheoloogiatudeng Edgar Laksat, kes pildistas valitud leiud. Viimaks täna veel arheoloogiamagistrant Alo Ervinit heade nõuannete eest.

² Leiuaines magazineeritakse Tartu Linnamuuseumis peanumbriga TM A-206.

1. METOODIKA

Ehitiste rajamis- ja kasutuslugude uurimisel ei ole arheoloogilise leiuväine ja stratigraafia võrdlusanalüüs ilmselgimata esimesena rakendatav uurimisviis. Keskne on ennekõike arhitektuur.

Minu valik on aga just arheoloogiline leiuaines ja stratigraafia, lisaks vähesed kirjalikud allikad, milles praeguse Lossi tänava piirkonda on kajastatud. Selle määras ühelt poolt bakalaureusetöö maht, teisalt aga objekti üldisest uurimisseisust tulenenud vajadus kihtide ja esemete uurimiseks, samas kui ehitusjäänuste arhitektuuriline analüüs on juba töös.

1.1 STRATIGRAAFILINE MEETOD

Stratigraafiline ehitisarheoloogia on asendamatu, kui uuritavat hoonet on aastasade jooksul ehitatud ümber. Eriti siis, kui enne ümberehitusi on toimunud lammutustöid, millest on alles ainult fragmentaarseid jälgi (Kadakas 2006, 69). Stratigraafilise üksuste ja esemete ühisus moodustab uuritava objekti kronoloogia. Sealjuures saame ajas määrata mõningaid sündmusi nagu ehitise rajamine ja sellele eelnenud pinnasetööd ning hoone hävimine. Arheoloogilise leiuväine ning stratigraafia võrdlusanalüüs annab aga võimaluse vaadelda uuritava objekti niiöelda „elulugu“.

Käesolevas bakalaureusetöös ongi uuritavaks objektiks ehitise lugu, mitte inimeste igapäevategevus hoones. Lisaks tuleb arvestada, et keskaegne elamuosa on täidetud ehitusrusuga, mis tähendab, et rusukihist pärit leiud ei ole otseselt seotud hoones elanud inimeste tegevusega (vt nt Tasuja 2013, 7).

Oluline on stratigraafilise üksuse ja sellest leitud esemete seostamine. Suletud ladestusest saadud leiuaines ei saa olla hilisem, kui stratigraafiline üksus ise. Suletud ladestuste jada loob suhtelise kronoloogia. Oluline on aga, et kui hiljem on võimalik mõnele ladestusest saadud leiule anda absoluutne väärtus ajas, võib see dateerida ka tervet ladestust. Viimane omakorda annab pidepunkti järgnevate ja eelnevate üksuste dateerimiseks stratigraafiliste üksuste järgnevuses (Renfrew & Bahn 2012, 122).

Kronoloogia määramisel stratigraafilise meetodi abil on eriti oluline järjekindlalt ignoreerida varasemalt teadaolevaid absoluutseid dateeringuid, mis lähtuvad kirjalikest

allikatest või eelnevate uurijate seisukohtadest. Alustuseks tuleb vaadelda füüsilist materjali ja alles seejärel võrrelda seda varasemalt teadaolevaga (Kadakas 2006, 69). Mittesobimise korral on viga kas eelnevates teadmistes või stratigraafilise meetodi rakendamises (*Ibid.*).

Hoone ehitusloo vaatlemisel läbi arheoloogilise leiuväinse ja stratigraafia on piirangud. Näiteks üritati meetodit rakendada Narva Suur tänav 22 ja 24 kruntide uurimisel. Tingitult leiumaterjali vähesusest hoonete juures oli meetodi kasutamine keeruline, peaaegu võimatu (Kriiska & Lõhmus 2006, 13–20).

Hoonevare 3 avatud pinnaseladestused jagasin stratigraafilisteks üksusteks ning numereerisin lähtudes arheoloogiliste väljakaevamiste dokumentatsioonist ja Edward Cecil Harrise arheoloogilise stratigraafia seadustest (Harris 1989, 30–34), millele toetuvad paljus tänapäevase linna- ning ehitusarheoloogia metoodika ja põhimõtted (Kadakas 2010, 12).

Stratigraafilise üksuse all pean silmas samaaegselt tekkinud kihte, kus eraldi üksused on nii ladestused, vahepinnad kui ka mahakaevad. Arheoloogilist stratigraafiat mõistan kui protsesse, mille käigus ladestuste tekkimisel mängis peale loodusjõudude ja olemasolevate maapinnatasemete olulist rolli ka inimtegevus (Harris 1989, 46–155).

1.2 LEIUAINENE UURIMINE

Suurima osa linnade arheoloogilisest leiumaterjalist moodustavad savinõude killud. Tartu Lossi tänav 15 väljakaevamised ei ole erandiks. Sageli on suhtelise kronoloogia moodustamise aluseks just keraamika; kuna nõuvormid, dekoor, pinnasetöötlus jne muutusid tihti ajas ja ruumis (Tvauri 2005, 19).

Keraamika uurimiseks on mitmeid erinevaid meetodeid, mille rakendamine sõltub arheoloogi poolt esitatavatest küsimustest leidudele (Russow 2006, 29). Käesolevas bakalaureusetöös on keraamika uurimisel keskendunud eelkõige dateeringu väljaselgitamisele võrdlusanalüüsi teel, lähtudes nõu kujust ja kaunistusviisist. Kõrvutatud pole mitte esemeid omavahel, vaid uuritava objekti keraamikat on võrreldud varasemate uurijate koostatud tüpoloogiates esinevate jooniste ja kirjeldustega (vt nt Tvauri 2000, Кильдюшевский 2002, Russow 2006).

Loodevenepärase lihtkedrakeraamika kilde võib antud kaevamiste kontekstis nimetada massmaterjaliks. Seetõttu eraldasin ülejäänutest esmalt servatükid kui ainsad määratavad killud. Ülaserva, võriku, kaela ja õla (kus võimalik) vaatlemisel määrasin uuritava savinõu killu tüübi. Viimase aluseks võtsin Andres Tvauri koostatud tüpologia Eestis esinevate loodevenepäraste lihtkedrakeraamiliste rühmade savinõudest (Tvauri 2000, 93–109).

Leiumaterjali läbivaatamisel selgus aga peatselt, et punaseks põletatud savist nõude killud on liialt fragmentaarsed määramaks nõu kuju eripärasid. Esinevad ainult üksikud katked savinõudest, millel on võimalik vormi tuvastada ja needki on kolmjalg nõud. Viimaste dateerimisel võtsin aluseks Konrad Straussi 1969. aastal ilmunud monograafia, üksikjuhtudel ka Bergold *et al.* 2004. aastal ilmunud artikli punaseks põletatud savist nõude kohta.

Vajadusel aitas punaseks põletatud savist nõude kui ka loodevenepäraste lihtkedrakeraamiliste nõude kilde dateerida Tartu Ülikooli vanemteadur arheoloog Andres Tvauri. Käesoleva uurimisseisu juures pole eelmainitud keraamikavormide puhul võimalik eristada koha peal toodetut impordist. Punaseks põletatud savist nõude uurimist takistab ka suletud leiukomplekside vähesus (Tvauri, 07.05.2015).

Kivikeraamiliste nõude killud on samuti üldjuhul väga fragmentaarsed. Seetõttu võtsin kasutusele Lääne-Euroopas kasutatavad rühmitamise meetodid, kus peamisteks tunnusteks on hoopis murde- ja pealispinna ülesehitus ning värvus. Savinõu killu tüübi määramise aluseks on käesolevas uurimuses Erki Russowi 2006. aasta monograafia, kus on Lääne-Euroopas kasutatavatest rühmitamise meetoditest lähtuvalt üksikasjalikult kirjeldatud importkeraamikat Lääne-Eesti linnades esineva leiuainese näitel.

Üksikute näidetena esinevad keraamilised tooted ja metallist esemed on dateeritud erinevate allikate ja publitseeritud kirjanduse abil, mille täielik nimekiri on toodud töö lõpus.

2. HOONEVARE 3 STRATIGRAAFIA

Pärast prooviaugu tegemist selgus, et säilinud osas oli hoonevare 3 ruum täidetud ehitusrusuga ning selle all oli säilinud *in situ* paiknev põrandahorisont. Täitepinnas teisaldati kihiti ekskavaatoriga ning väljakaevatud pinnasest koguti leide. Täite osa, milles oli näha sõeseid vahekihte (joonis 4), kaevati läbi käsitsi. Sarnaselt puhastati välja ruumi põrandahorisont, kus lisaks leidude üksikasjalikule kogumisele kasutati ka metallidetektorit tuvastamaks väiksemaid metallesemeid. Läbikaevatud ruumi põrandahorisondi alla jäävad liivased kihid teisaldati labidatega (Lissitsina *et al.* 2015).

Selgitamaks keskaegse hooneosa (hoonevare 3) rajamis- ja kasutuslugu, on esmalt oluline uuritava objekti stratigraafiliste üksuste kirjeldamine ja omavaheliste seoste ning järgnevuse väljaselgitamine.

2.1 HOONEVARE 3 STRATIGRAAFILISED ÜKSUSED

Eristasin üksteist kihti. Seal, kus võimalik, numereerisin stratigraafilised üksused ülevalt alla ning lähtusin sellest ka kihtide kirjeldamisel. Mitte alati pole järjestikku asetsevad numbrid siiski järjestikku asetsevad stratigraafilised üksused (näiteks hoonevare 3 väljakaevatud ruumi müürid on eristatud alles 11-nda üksusena). Ladestuste kõrguste vahemikud lähtuvad ainult kihtide alumisest piirist, mitte paksusest.

Analüüsitava osa pealmiseks kihiks (stratigraafiline üksus nr 1) oli 4 cm kuni 15 cm paksune mullane rusu (joonisel 4 märgitud numbriga 1) mis õhenes kagu poole (joonis 4). Selle kihi peal paiknes 20. sajandil kasutatud ja tõenäoliselt ka rajatud hoone jäänus. Nende varemete lammutamise käigus eemaldati ekskavaatoriga ka suurem osa stratigraafilisest üksusest nr 1 – mullasest rusukihist. Ladestus asus kõrgustel 51,8–52,1 m ü.m.p, madalam ots kirde ja kõrgem ots edela pool. Leiti loodevenepärast lihtkedrakraamikat, punast glasuurkeraamikat ning üks ehituskeraamika katke (Lissitsina *et al.* 2015).

Järgnes ehitusrusu kiht (stratigraafiline üksus nr 2; vt joonis 4 ja 5), mille paksus oli 1,1 m kuni 1,7 m. See oli uuritava objekti ulatuslikum ladestus, täites terve

hoonevare 3 läbikaevatud ruumi (joonis 4). Ladestus asus kõrgustel 50,4–50,7 m ü.m.p, langus edela–kirde-suunal. Kihis leidis telliste tükke ja üksikuid suuri maakive. Objekti leiurikkaim kiht sisaldas ohtralt keraamikat, vähem metallesemeid ja metallitöötlusjääke, sepanaelu ning munk-nunn tüüpi katusekivide tükke (Lissitsina *et al.* 2015).

Eelmainitud ladestuses eristus neli põlengujälgedega vahekihti (stratigraafilised üksused 2A, 2B, 2C ja 2D), mis olid 3–5 cm paksused (vt. joonis 4). Vahekiht 2B ulatus edelaseinast kirdeseinani, ülejäänud lasusid kõigest konstruktsiooni edelaosas. Kiht 2A paiknes kõrgustel 51,0–51,25 m ü.m.p, minnes kirde suunas kõrgemaks. Ladestusest leide ei saadud. Kiht 2B, kust leiti loodevenepärast lihtkedrakeraamikat ja tahvelklaasi, paiknes kõrgustel 50,8–51,0 m ü.m.p. Kõrgeim osa oli konstruktsiooni keskel ja madalaim ruumi kirdeosas. Kiht 2C, kust leiti samuti loodevenepärast lihtkedrakeraamikat ja lisaks üks sepanael, asus kõrgusel 50,8 m ü.m.p. Kiht 2D, millest leiti rauast traadijupp, sepanael ja loodevenepärast lihtkedrakeraamikat, paiknes kõrgusel 50,51–50,7 m ü.m.p ning madaldus kirde suunas (Lissitsina *et al.* 2015).

Hoonevare 3 läbikaevatud ruumi põrandahorisondi moodustas söene lubjakiht (stratigraafiline üksus 3; vt joonis 4 ja 6). Kiht asus kõrgustel 50,33–50,7 m ü.m.p, minnes kirde suunas kõrgemaks. Kihi paksus oli 6–22 cm, paksenedes kirde suunas. Ladestus dateeriti radiosüsiniku meetodiga 14. sajandisse. Kogutud leiumaterjal koosnes ohtrast loodevenepärasest lihtkedrakeraamikast, ühest ahjukahli katkest, sepanaeltest, metallitöötlusjääkidest, tahvelklaasist, ja leiti isegi munakoori (Lissitsina *et al.* 2015).

Suurema osa hoonevare 3 läbikaevatud ruumi all (vt joonis 4, 5, 6 ja 7) lasus täitekiht (stratigraafiline üksus 4). Ladestuse paksus oli vähemalt 1,5 meetrit ja kõrgus küündis 50,7 m ü.m.p. Väljakaevamiste käigus ei kaevatud igal pool täitekihist sügavamale. Seetõttu ei ole võimalik määrata ladestuse täpset ulatust. Siinkirjutaja peab üksust siiski täitekihiks, sest see on kuhjatud teiste üksuste peale (joonis 5) ja stratigraafilise üksuse 5 eemaldatud osa asemele (vt joonis 4, 6 ja 7). Kihist leiti üks ahjukahli katke, kiveraamikat, sepanaelu, kontsaraud, glasuurimata punasest savist keraamikat, luust nõel, metallitöötlusjääke ja loodevenepärast lihtkedrakeraamikat (Lissitsina *et al.* 2015).

Eelmainitud täitekiht oli kohati katkendlik. Edward Harrise algse jätkuvuse seaduse (*Law of Original Continuity*) järgi tähendab see, et kihi algsest ulatusest on osa eemaldatud (Harris 1989, 33–34). Nii võib eristada kahte mahakaevet (stratigraafilised üksused 4M1 ja 4M2), ühte kõrgusel 50,1 m ü.m.p ja teist 50,5 m ü.m.p (vt joonis 5). Mõlemal juhul on negatiivse ladestuse täiteks hoonevare 3 müür (stratigraafiline üksus nr 11), mis näitab, et mahakaaved on samaaegsed ning seotud tõenäoliselt pinnase tasandamise ja hoonevare 3 ehitamisega (vt joonis 5).

Hoonevare väljakaevamise käigus avati samuti kihte, mis seonduvad selle ehitise rajamise ning ka varasemate inimtoimingutega uuringualal. Ruumi kagunurgas oli puhas leidudeta liiva kiht (stratigraafiline üksus 5), mis laienes mööda ehitise läänekülge (vt joonis 4, 6 ja 7). Kihi paksus oli vähemalt 90 cm ja kõrgus küündis 51,0 m ü.m.p. Kuna sellest kihist läbi ei kaevatud, siis ei olnud võimalik dokumenteerida kihi täpset ulatust. Kiht on suure tõenäosusega looduslik, sest puudusid jäljed, mis osutaksid, et see on kuhjatud vastu teist stratigraafilist üksust. Kohtades, kus kihti sisse kaevati, puudus leiumaterjal (Lissitsina *et al.* 2015).

Lähtudes Edward Cecil Harrise algse jätkuvuse seadusest (*Law of Original Continuity*), peaks ladestus õhenema äärtes n-ö suleotsakujuliseks (Harris 1989, 32–33). Eelmainitud stratigraafilisel üksusel 5 on aga vertikaalseid külgi (vt joonis 4, 6 ja 7). See tähendab, et osa ladestusest on eemaldatud ehk tekkinud on mahakaaved (stratigraafiline üksus 5M). Mahakaave (*vertical feature interface*) on nn negatiivne ladestus või vertikaalne iseseisev vahepind (Kadakas 2010, 26), mis tekib augu kaevamisel ja läbib varasemaid ladestusi. Mahakaavesse ladestub uus täide (Harris 1989, 59–61). Üksus 5 mahakaave (5M) pikkus on vähemalt 0,8 m, kuid selle täpset ulatust pole võimalik määrata, sest üksusest läbi ei kaevatud ning mahakaave asemele on kuhjatud täitekiht (vt joonis 4, 6 ja 7) (Lissitsina *et al.* 2015).

Hoonevare 3 läbikaevatud ruumi edelanurgas kõrgusel 49,8 m ü.m.p paiknes 3 cm paksune leiumaterjalita söekiht (stratigraafiline üksus 6; joonis 5 ja 7) (Lissitsina *et al.* 2015).

Hooneosa all paiknes ühe varasema ehituskonstruksioonina punase saviga täidetud laudadest kast (stratigraafiline üksus 7), mille pikkus oli 1,2 m, laius vähemalt 0,58 m ja kõrgus 0,7 m (vt joonis 5 ja 7). Suurem osa konstruksioonist jäi ruumi idamüüri alla, kuhu ei kaevatud, mistõttu ei ole kasti täpne laius selge. Konstruksioon

asus kõrgusel 49,5 m ü.m.p. Kastist leiti üks loodevenepärase lihtkedrakeraamilise nõu küljetükk (Lissitsina *et al.* 2015).

Ilks hoonevarele nr 3 eelnevaks kinnisobjektiks oli edela–kirde-suunaline maakividest ja tellistest laotud müür³ (stratigraafiline üksus 8). See puhastati välja hoonevare 3 läbikaevatud ruumi laiuselt (vt joonis 5). Kõrgusel 49,6 m ü.m.p asunud rajatis oli halvasti säilinud ja selle ladumisviis oli ebaselge (vt joonis 8 ja 9). Kasutatud terved ja poolikud tellised olid suhteliselt suured (30×15×9,5 cm), osutades, et müür pärineb tõenäoliselt keskajast. Konstruktsiooni väljapuhastamisel leiti Loode-Vene päritolu halli glasuurkeraamikat, sepanael, ahjupoti katke ning loodevenepärast lihtkedrakeraamikat (Lissitsina *et al.* 2015).

Eelmainitud müüri lammutamise sündmus moodustab abstraktse vahepinna (stratigraafiline üksus 8H), milletaolisi Edward Cecil Harris on nimetanud hävingu vahepindadeks (*interfaces of destruction*). Viimasega piirneb lammutamise teel lõhutud stratigraafiline üksus (Harris 1989, 68). Kirjeldatud müür (stratigraafiline üksus 8) oli lammutatud kõrguseni 50,2–50,3 m ü.m.p tõenäoliselt seoses ettevalmistustega hoonevare 3 ehitamiseks (vt joonis 5).

Leiumaterjalita liiva kiht (stratigraafiline üksus 9) asus hoonevare 3 läbikaevatud ruumi kirdenurgas kõrgusel 49,2 m ü.m.p. Kihi paksus oli 2–20 cm (vt joonis 6) (Lissitsina *et al.* 2015).

Leiumaterjalita söene mullakiht (stratigraafiline üksus 10) paksusega vähemalt 18 cm asus 49,0 m ü.m.p (vt joonis 6). Sama kõrguse ja koostise tõttu võib eeldada, et söene mullakiht oli samaaegne 5,7 m kirde pool paikneva müüri šurf 4 must muld 2 kihiga (vt joonis 10) (Lissitsina *et al.* 2015).

Hoonevare 3 väljakaevatud ruumi müürid eristati omaette stratigraafilise üksusena numbriga 11 (vt joonis 5, 6 ja 7).

³ Aruandes märgitud tähega L.

2.2 HOONEVARE 3 STRATIGRAAFILISTE ÜKSUSTE JÄRGNEVUS JA OMAVAHELISED SUHTED

Edward Cecil Harrise järgi on stratigraafiline järgnevus (*stratigraphic sequence*) kihtide ja vahepindade tekkimise järjekord aja jooksul (Harris 1989, 159). Stratigraafilise järgnevuse seadus (*Law of Stratigraphical Succession*) näeb ette, et üksuse positsiooni järgnevuses määravad suhted üksustega, millel on füüsiline kokkupuude uuritava üksusega (Harris 1989, 33–34).

Lihtsaim viis stratigraafilise järgnevuse väljendamiseks on Harrise maatriks, mis näitab diagrammina kihtide ja vahepindade omavahelisi nii füüsilisi kui ka ajalisi suhteid. Praktilise väärtusena võib välja tuua veel, et maatriksi koostamine sunnib objekti uurijat esitama olulisi küsimusi ja pöörama tähelepanu detailidele, mis võiksid muidu jääda kahe silma vahele (Kadakas 2010, 17).

Harrise maatriksi koostamisel eeldatakse, et varaseim on looduslik pinnas (joonisel 11 märgistatud tähega G), mille peal on väljakaevamata (*unexcavated*) ala. See tähendab, et kui kindla loodusliku pinnaseni pole jõutud, lahutab meid sellest teadmata suurusega väljakaevamata ala. Viimasega oli uuritaval objektil füüsiline kokkupuude (joonisel 11 tähistatud tumedate pidevate joontega) stratigraafiliste üksustega 5, 5M, 7, 8 ja 10, millistest, nagu juba märgitud, sügavamale ei kaevatud. Üksuste 7, 8 ja 10 puhul pole praeguse uurimisseisu juures võimalik määrata nende omavahelisi ajalisi seoseid (joonisel 11 tähistatud heledate katkendlike joontega) omavahel. Üksus 5 on aga eeldatavasti looduslik ja seega kõigist varasem (vt joonis 11).

Väljakaevamata alaga seotud stratigraafilise üksuse 5M peal asusid üksused 3 ja 11. Ühtlasi on 5M hilisem kui 5 ja varasem kui 4.

Stratigraafiline üksus 10 peal asetses üksus 9, 7 peal 6 ning 8 peal abstraktne üksus 8H, mis märgib hävingu vahepinda üksuse 8 lammutamisena. Üksuste 9, 6 ja 8H ühiseks tunnuseks on, et need on kõik kaetud stratigraafilise üksusega 4 (vt joonis 11).

Stratigraafilise üksuse 4 peal asusid üksused 3 ja 11. Ladestus 4 oli katkendlik samaaegsete mahakaevete 4M1 ja 4M2 tõttu, mis on tekkinud seoses üksuse 11 (hoonevare 3) rajamisega. Viimane asub ka üksuste 5 ja 5M peal (joonis 11).

Stratigraafilise üksuse 3 peal asetses üksus 2, mis on hilisem üksusest 11 – hoonevare 3 müüritisest. Üksus 2 peal lasus noorim kirjeldatud ladestus – stratigraafiline üksus 1, mis on maatriksis ülemine pealispind (*top surface*).

3. HOONEVARE 3 LEIUAINES

Hoonevare 3 leiuainese olen jaganud neljaks lähtudes varasema hoone lammutamise ja uue hoone rajamise sündmustest. Hoonevarele nr 3 eelnevate stratigraafiliste üksuste leiuaines on seotud varasema hoone lammutamise ning maapinna tasandamisega uue hoone ehitamise jaoks. Hoonevare 3 põlengujälgedega vahekihtide leiuaines on eraldatud rusukihi leiuainesest, selgitamaks välja, kas tegu võib olla koha peal toimunud põlengutega või on kogu rusukiht samal ajal tekkinud või kohale toodud täide. Eraldi käsitlen hoonevare 3 põrandahorisondi leiuainest, arutlemaks, kas hoonet on kasutatud veel pärast toimunud põlengut või on see kohe täidetud ehitusrusuga.

3.1 HOONEVARELE NR 3 EELNEVATE STRATIGRAAFILISTE ÜKSUSTE LEIUAINES

Leiumaterjalita söese mullakihi (stratigraafiline üksus 6) puhul võib eeldada, et sama kõrguse ja koostise tõttu oli see samaaegne 5,7 m kirde pool paikneva müüri šurf 4 musta mulla kihiga nr 2 (vt joonis 6 ja 10). Müüri šurfist nr 4 leitud musta mulla kihist leiti loodevenepärase lihtkedrakeramika kilde (TM A-206: 2007–2011)⁴. Need kuuluvad nõude rühma 3:3 varasemasse varianti, mida valmistati 13. sajandi lõpust 14. sajandi alguseni. Rühmale 3:3 on iseloomulikeks lühike võrik ja pikk kael (joonis 12). Vastavat keraamikatüüpi on leitud rohkesti Tartust, aga ka Viljandi ja Pärnu linna 14.–15. sajandi kultuurkihist (Tvauri 2000, 104–105). Arvestades, et stratigraafiline üksus 6 paikneb hoonevare 3 läbikaevatud ruumi põrandahorisondi (stratigraafiline üksus 3) all, mis on radiosüsiniku meetodil dateeritud 14. sajandisse, võib selle kihi tekke ajandada 13. sajandi lõppu – 14. sajandi algusesse.

Hoonevare 3 alt leitud müürijäänuse (stratigraafiline üksus 8; joonis 5) väljapuhastamisel leiti üks ahjupoti servatükk (TM A-206: 2331), üks sepanael⁵ ja üks Loode-Vene päritolu halli glasuurkeramika kild (TM A-206: 2332).

⁴ Tartu Linnamuuseumi arheoloogiakogu.

⁵ Kameraaltööde käigus sepanaelu ei säilitatud.

Glasiuurimata ahjupoti servatükk kuulub nelinurksele ahjupotile, milliseid kasutati 15.–17. sajandil (Vunk 2001, 84). Loode-Vene päritolu hall glasiuurkeraamika (joonis 13) levis Eesti alal 15.–16. sajandil (Russow 2006, 135–136). Loode-Vene päritolu hallist savist valmistatud ja rohelise glasiuuriga kaetud keraamika hulgas oli levinumaks nõuvormiks välipudel, mida Venemaal kasutasid enamasti sõjaväelased (Кильдюшевский 2002, 18–20).

Hoonevare 3 põrandahorisondi alla jäävast täitekihist (stratigraafiline üksus 4; joonis 4, 5, 6 ja 7) leiti metallitööjääke (TM A-206: 2350), poolik luust nõel (TM A-206: 2348), poolik jõekarp (TM A-206: 2321), tulekivilaast (TM A-206: 2303/2), kolm punaseks põlenud savist nõu kildu (TM A-206: 2297–2299), kolm sepanaela, üheksa kivikeraamika kildu (TM A-206: 2300, 2300/1, 2345–2346) ja 184 loodevenepärase lihtkedrakeraamika kildu (TM A-206: 2294–2296, 2319, 2341).

Kõik punase savinõu killud on väiksed ja glasiuurimata ning pole selle tõttu dateeritavad. Poolik luust nõel on murdunud just nõelasilma kohalt ja ei ole võimalik määrata, kas tegemist on töövahendi või kinnitusnõelaga. Linnade keskaegsetes kihtides on luust nõelad üsna tavaline leid (Luik 2001, 18–19).

Importkeraamika hulgas on üks kild (TM A-206: 2346) SIEG3b tüüpi Siegburgi kivikeraamika (joonis 14), mida valmistati 14.–16. sajandil. Peamisteks nõuvormideks on kannud ja kausid, millele esineb dekoorielemendina kedrajooni. Keraamikale on omane hallikasvalge pind, millele soolaglasuur annab kollakasoranži tooni (Mäll & Russow 2000, 123–124). Viis kildu (TM A-206: 2300, 2345) on 13.–14. sajandil valmistatud LASX2 tüüpi Lõuna-Alam-Saksi hall kivikeraamika (joonis 15). Tüüpiliseks nõuvormiks on suured ühe sangaga kannud, mida katab pruun angoob (Russow 2006, 73–135). Kolm kildu on SIEG3a tüüpi Siegburgi kivikeraamika (joonis 16), mida valmistati 14. sajandil. Peamisteks nõuvormideks on kitsad ja kõrged *jacobakanne*'d, lehtrikujulised peekrid, suured kõhukad veinikannud ja kitsad kõrged peekrid. Tüüpiline pealispinna värvus kõigub helehallist hallini. Dekoratiivsete elementidena esinevad nõudel näpitud põhi ning kedravaod (Russow 2006, 49–50).

184st loodevenepärasest lihtkedrakeraamika killust on servi 17 tükki. Need kuuluvad alarühma 3:3 varasemasse varianti. Selliseid lühikese võriku ja pika kaelaga nõusid valmistati 13. sajandi lõpust 14. sajandi alguseni (Tvauri 2000, 104–105).

Punase saviga täidetud laudadest kasti (stratigraafiline üksus 7; joonis 5 ja 7) väljapuhastamisel leiti üks kild loodevenepärast lihtkedrakeraamikat. Kuna tegemist on nõu küljetükiga, pole antud savinõukillu ja selle abil kogu savikasti dateerimine võimalik.

Ahjupoti servatükk ja Loode-Vene halli glasuurkeraamika kild paiknesid otse hoonevare 3 alla jääva müüri (stratigraafiline üksus 8) peal ja võivad seega olla seotud juba hilisema ehitisega või on kaevamiste käigus oma algselt kohalt liigutatud, samas kui ülejäänud leiud paiknesid stratigraafiliselt madalamal, otse ehitusjäänuste kõrval. Siinkirjutaja leiab, et kogu stratigraafilistest üksustest 4 ja 8 saadud leiumaterjal ei ole seotud mitte edela–kirde-suunalise maakividest ja tellistest laotud müürijäänusega (stratigraafiline üksus 8; joonis 5) ega dateeri nii selle rajamise või kasutamise aega, vaid hilisema hoone ehitamiseks tehtud vajalike ettevalmistustega nagu seda on eelneva ehitise lammutamine, täitmine ning maapinna tasandamine.

Leiud annavad tüpokronoloogiliselt laia dateeringu vahemikku 13.–16. sajand. Arvestades muid andmeid, sh ühte radiosüsiniku dateeringut stratigraafilisest üksusest nr 3 – hoonevare 3 põrandahorisondist (joonis 4 ja 6), mis asub kohe hoonevarele nr 3 eelnevate stratigraafiliste üksuste peal ja on seega nendega otseses järgnevuses ning hoonevare 3 ehituslikke nüansse, võib aga müüri lammutuse ja hilisema hoone ehituseks ettevalmistuste käigus teostatud pinnastöid dateerida siiski kitsamalt tõenäoliselt 14. sajandi algusesse.

3.2 HOONEVARE 3 PÕRANDAHORISONDI LEIUAINES

Hoonevare 3 läbikaevatud ruumi põrandahorisondi moodustab söene lubjakiht (stratigraafiline üksus 3; joonis 4 ja 6). Ladestus dateeriti radiosüsiniku meetodiga 14. sajandisse.

Kihist leiti metallitöötlusjääke (TM A-206: 2186–2187, 2270, 2292–2293), üks ahjukahli nurk (TM A-206: 2288), üks glasuuritud punaseks põlenud savist nõu kild (TM A-206: 2181), kolm sepanaela, neli kildu tahvelklaasi (TM A-206: 2183), viis klaasnõu katket (TM A-206: 2290), 236 loodevenepärase lihtkedrakeraamika kildu (TM A-206: 2171–2180, 2267–2268, 2282–2286) ja munakoori.

Ahjukahli nurka katab roheline glasuur. Tegemist on arvatavasti plaatkahliga. Kujutis kahlil pole säilinud ja see takistab dateerimist. Viiel klaasnõu katkel puuduvad erilised tunnused, mis lubaksid neid dateerida. Väikest punaseks põlenud savist nõu kildu katab pruun glasuur ainult ühelt poolt ja sedagi katkendlikult. Selliste tunnuste põhjal ei saa teha põhjanevaid järeldusi savinõukillu dateeringu kohta.

Loodevenepärase lihtkedrakeramika hulgas on 31 serva kildu. Neist kaks on sirge servaprofiiliga, milliseid valmistati pika ajavahemiku jooksul kesk- ja uusajal (Tvauri, 07.05.2015). Ülejäänud on tüüp 5 savinõud (joonis 17), mida valmistati 16. sajandil ja 17. sajandi esimesel poolel. Tingitult Liivi sõja käigus vene elanikkonna jõudmisest Liivimaale, esineb tüüp 5 savinõude kilde Eesti linnade kultuurikihis massiliselt. Rühm nr 5 savinõudele on omane kaela puudumine ning äärmiselt lühike võrik, mis on väljapoole keeratud ning sellel võib olla terav ülaserv. Sellised savinõud on alati dekoreerimata (Tvauri 2000, 104–108).

Leiud annavad valmistusjärgse laia dateeringu vahemiku 16. sajand kuni 17. sajandi esimene pool. Arvestades veel, et põrandahorisondist pärit põlenud puit on radiosüsiniku meetodiga dateeritud 14. sajandisse, on põrand ehitatud hiljemalt 14. sajandil. Põrand on põlenud kõige varem 16. sajandil, millele osutavad stratigraafilisest üksusest leitud loodevenepärase lihtkedrakeramika rühm 5 savinõude killud. Samas on hoonevare 3 läbikaevatud ruumi seinad puhtad ja ilusti krohvitud. See tähendab, et pärast põlengut on hoonet puhastatud ja parandatud ning edasi kasutatud.

3.3 HOONEVARE 3 RUSUKIHI LEIUAINES

Hoonevare 3 ehitusrusuga täidetud kihi (stratigraafiline üksus 2) olemuse mõistmiseks jagasin selle viieks lähtuvalt põlengujälgi sisaldavatest vahekihtidest (joonis 4 ja 5). Eesmärgiks on vaadelda, kas ruum täideti rusuga üheaegselt või mitmes osas ning oli vahepeal kasutuses.

Kõige sügavamast ehk hoonevare 3 põrandahorisondi moodustava stratigraafilise üksuse nr 3 ja põlengujälgedega vahekihi 2D vahele jäävast ehitusrusust leiti üks klaasnõu katke (TM A-206: 2191), üks glasuuritud punaseks põlenud savist nõu kild (TM A-206: 2148), üks kivikeraamika kild (TM A-206: 2327), kaks sepanaela,

kolm kildu tahvelklaasi (TM A-206: 2115) ja 53 kildu loodevenepärast lihtkedrakeraamikat (TM A-206: 2112–2114, 2188–2190, 2325–2326).

Väike punaseks põlenud savist nõu kild on sisepinnalt kaetud hallikasroheline glasuuriga. Nõu vormi määrata ja seeläbi kildu ajandada ei saa. Samuti puuduvad klaasnõu katkel spetsiifilised tunnused, mis lubaksid seda dateerida.

Ainus leitud kivikeraamika kild on LASX3 tüüpi Lõuna-Alam-Saksi hall kivikeraamika (joonis 18), millist valmistati 14.–16. sajandil (Russow 2006, 75). Vormiskaala on väga lai. Helepruunilaigulist pealispinda võib pidada dekoorielemendiks (*Ibid.*).

Kõikidest loodevenepärastest lihtkedrakeraamika kildudest on servi ehk ainsaid ajaliselt määratavaid katkeid kokku üheksa. Neist neli on samasugused 13. sajandi IIst kuni 14. sajandi esimese pooleni levinud rühma 3:3 savinõud nagu hoonevare 3 alt leitud müüri (stratigraafiline üksus 8) juures. Ülejäänud viis aga kuuluvad rühma 5 ja on dateeritavad valmistusaja järgi 16.–17. sajandi esimesse poolde (Tvauri 2000, 104–108).

Järgmise ehk 2D ja 2C põlengujälgedega vahekihtide vahele jääva ehitusrusu leiuväline hõlmab ühte miniatuurset ja seetõttu dateerimatut ahjukahli katket (TM A-206: 2150/2), ühte kivikeraamilise nõu põhjatükki (TM A-206: 2152), ühte glasuuritud punaseks põlenud savist nõu kildu (TM A-206: 2151), kolme sepanaela, 11 kildu tahvelklaasi (TM A-206: 2156, 2163) ja 64 loodevenepärast lihtkedrakeraamika kildu (TM A-206: 2149–2150, 2153–2155, 2159–2162).

Punaseks põlenud savist nõu kildu katab ühelt poolt ühtlane helepruun glasuur (joonis 19), mis on omane 17. sajandi II poolel valmistatud nõudele (Tvauri, 07.05.2015).

Kivikeraamika näol on tegu HSN tüüpi I grupi halli savinõu põhjatükiga (joonis 20), tüübidateeringuga 13.–15. sajand (Russow 2006, 91–95). Tegemist on saksa valmistustraditsiooniga, kus nõu on vormitud kedral ühest savitükist ja hiljem tugevalt põletatud. Väga tugeva põletuse korral on murde- ja pealispinna värvused ühesugused. HSN tüüpi I rühma nõud on dekoreerimata. Põhjatükk on pärit kas tasase põhjaga potilt või kannult, milliseid valmistati rohkem 14.–15. sajandil (*Ibid.*).

Loodevenepärast lihtkedrakeraamikat on selles kihis küll 64 kildu, kuid spetsiifiliste tunnustega servi, mida on võimalik dateerida, kõigest seitse. Need kuuluvad 16.–17. sajandi esimese poole peamisesse rühma nr 5 (Tvauri 2000, 104–108).

Üks servatükk on sirge profiiliga, milliseid valmistati nii kesk- kui ka uusajal (Tvauri, 07.05.2015).

Alt kolmandast ehk 2B ja 2C põlengujälgedega vahekihtide vahele jäävast ehitusrusust leiti metallitöötlusjääke (TM A-206: 2145–2147), üks sepanael, kaks klaasnõu katket (TM A-206: 2142/2, 2143), kaks kildu tahvelklaasi (TM A-206: 2142/1), kolm valge savinõu kildu (TM A-206: 2132/a,b,c) ja 84 loodevenepärase lihtkedrakeraamika kildu (TM A-206: 2133–2140/a,b).

Klaasnõu katketel puuduvad tunnused, mille abil saaks neid ajandada. Sama on metall-leidudega, mis võivad olla purunenud esemed või hoopis tootmisjäägid. Loodevenepärasest lihtkedrakeraamika kildudest on servi 13 ja need kõik kuuluvad rühma 5, tüübidateeringuga 16. sajand – 17. sajandi I pool (Tvauri 2000, 104–108).

Kolm valge savinõu kildu on ühest nõust. Sedasorti keraamikat esineb Eesti linnades oluliselt tagasihoidlikumal määral kui loodevenepäraseid halle savinõusid. Selle põhjuseks peetakse valgete savinõude pärinemist kaugemalt, ilmselt Moskvast (Tvauri 2004, 402). Koha peal valmistada polnud neid võimalik, sest Eestis ei esine looduses sellist savi. Tavaliseks valgete savinõude vormiks Eestis on kergelt väljapoole pööratud servaga ning tasase põhjaga potid (joonis 21), mis levisid siin 16. sajandi lõpul (Russow 2006, 137–138).

Alt neljandas ehk 2A ja 2B põlengujälgedega vahekihtide vahele jäävast ehitusrusust leiti kaks portselannõu servatükki (TM A-206: 2095/a,b), kaks kildu tahvelklaasi (TM A-206: 2096–2097), kolm ahjukahli katket (TM A-206: 2091/2, 2094), kümme glasuuritud punaseks põlenud savist nõu kildu (TM A-206: 2086/a,b,c–2087; 2089/1–2091/1) ja 28 loodevenepärase lihtkedrakeraamika kildu (TM A-206: 2085, 2088).

Portselannõu servatükid on pärit samast nõust. Arvestades, et portselannõude tootmist alustati Euroopas alles 18. sajandi alguses ja siis hakkas portselan ka laiemalt levima (Pärtma 2013, 3), võtan 18. sajandi alguse portselannõu servatükkide dateerimisel võimalikuks vanimaks piiriks. 28-st loodevenepärasest lihtkedrakeraamika killust on neli servatükki, mis kõik kuuluvad rühma 5 (Tvauri 2000, 107–108). Ehituskeraamika näol on tegu ainult ahjukahlitega ja kõik on liiga fragmentaarsed vormi määramiseks ja täpsemaks dateerimiseks.

Kihist saadud punaseks põlenud savist ja glasuuritud pinnaga kildudest on üks (TM A-206: 2089/2) hallikasroheline glasuuriga ja liialt väike, et seda oleks võimalik dateerida. Ühte (TM A-206: 2091/1) katab tumepruun glasuur kahelt poolt. Kahelt poolt glasuurimine algas umbkaudu 17. sajandi lõpus. Kolme punaseks põlenud savist nõu kildu katab pruun glasuur ühelt poolt, mis on omane 17. sajandi II poolel valmistatud nõudele (Tvauri, 07.05.2015).

Kolm punaseks põlenud savist ja ühelt poolt glasuuritud pinnaga katket (TM A-206: 2086/a,b,c) käivad kokku. Tegemist on kindlasti kolmjalgnõuga, kuigi säilinud on just nõu ülemine osa. Kollakas glasuur katab nõu sisemist pinda (joonis 22). Välisküljel on kedravaod ja jälgi glasuuri voolamisest. Punaseks põletatud kolmjalgnõusid hakati valmistama 15. sajandil ja algselt oli nõu sisepinda kattev pliiglasuur kollane, alates 16. sajandist ka pruun ja roheline (Strauss 1969, 24).

Kihi leiuainese hulgas on veel üks kolmjalgnõu jala katke (TM A-206: 2087) ja üks kolmeosaline profileeritud kandenäsa (TM A-206: 2090), mis kitseneb otsa suunas (joonis 23) ja on pärit tõenäoliselt 17. sajandist (Bergold *et al.* 2004, 4). Rusukihist leitud kandenäsa lõppeb liialt väikse avausega, et kolmjalgnõud oleks saanud tõsta puupulga abil (Strauss 1969, 137). Kolmjalgnõude jalgu on püütud dateerida nende kuju järgi. Näiteks on oletatud, et esialgu olid jalad tõmbimad ning lühemad ja hiljem sihvakamad (Strauss 1969, 25). Samas võib kolmjalgnõu jalgade ilme sõltuda eelkõige nõu suurusest ja seeläbi mitte dateerida nõu kasutusaega (Trummal 1981, 19).

Hoonevare 3 rusukihi kõige pealmises osas on leiumaterjal rikkalik. Leiti üks ahjukahli katke (TM A-206: 2197/3), kaks kaoliinsavist piibuvarre katket (TM A-206: 2235, 2318), kaks klaasnõu katket (TM A-206: 2233/2), kolm kildu tahvelklaasi (TM A-206: 2233/1), viis metallist eset (TM A-206: 2237–2239, 2280–2281), kümme glasuuritud punaseks põlenud savist nõu kildu (TM A-206: 2196, 2197/2, 2229/1, 2230–2231, 2316–2317), 11 sepanaela ja 291 loodevenepärase lihtkedrakeraamika kildu (TM A-206: 2194–2195/a,b; 2197/1; 2222–2228; 2229/2; 2271).

Ei kihist leitud ahjukahli katke ega klaasnõu katked pole dateeritavad. 291-st loodevenepärasest lihtkedrakeraamika killust on 47 servatükid, mis kõik kuuluvad rühma 5 (Tvauri 2000, 107–108).

Piibuleidude dateerimiseks on kasutatud erinevaid viise alates suhtarvudest ja lõpetades suitsukanali läbimõõdu muutumisega (Kriiska 2008, 67). Näiteks 18. sajandil

muutus vars peenemaks ja suitsukanal väiksemaks (Kriiska 2010, 30–35). Siiski on piibuleidude peamiseks dateerimise aluseks kahakuju muutustel põhinevad tüpoloogilised sarjad, kannamärgid ja ornamendid piibu vartel. Hoonevare 3 rusukihi piibuleidudest on üks kaunistusteta. Teist (TM A-206: 2235) katab rullornament, kus hambuline ja sõõrjäljend esinevad koos, mis on üsna tavaline (Kriiska 2008, 71). Arvestades, et suitsetamise kombe Eesti alale jõudmine 17. sajandil on hästi dokumenteeritud nii kirjalikes allikates kui ka arheoloogilises materjalis (Kriiska & Küng 2008, 112–113), võtan 17. sajandi esimese poole piibukatkete dateerimisel võimalikuks vanimaks piiriks.

Kihist saadud punaseks põletatud savist ja glasuuritud pinnaga nõude kildudest on kolm tükki liialt väiksed, et neid dateerida. Üks kild on pruuni glasuuriga, mis on omane 17. sajandi II poolel valmistatud nõudele. Üks kild (TM A-206: 2230) on glasuuritud kahelt poolt. Välispind on kollakasroheline ja sisepind erkroheline. Mõlemalt poolt glasuurima hakati 17. sajandi lõpul (Tvauri, 07.05.2015).

Kihist saadud punaseks põletatud savist ja glasuuritud pinnaga nõude kildudest on üks selgelt samasuguse kolmjalgnõu kild nagu alt neljandas ehk 2A ja 2B põlengujälgedega vahekihtide vahele jäävast ehitusrusust leitud. Kaks katket on aga kahelt poolt glasuuritud. Sisepinnal helepruun ja välispinnal tumepruun glasuur. Mõlemalt poolt hakati kolmjalgnõusid glasuurima 16. sajandi lõpus (Kock 2007, 67). Rusukihi leiuainese hulgas on veel kaks (TM A-206: 2196, 2316) glasuurimata ja murdunud otstega kolmjalgnõu jalga.

Viieist metallesemest on kahe näol tegu metallitööjääkidega. Ülejäänud on raamatuklamber, kontsaraud ja ripatsmünt. Viimane (TM A-206: 2280) on ordumeister Gotthard Kettleri ajal Tallinnas 1560. või 1561. aastal vermitud killing (Leimus 1996, 87). Kontsaraud (TM A-206: 2237) on ogadega kinnitav ehk sisselöödav. Lisaks terava kannaga, lame-laia kaarega ja ääriseta. Taolisi kontsaraudu, mis olid kasutusel 16.–17. sajandil, on Tartust varasemalt teada seitse tükki (Štšogoleva 2012, 23–25). Eestist leitud raamatuklambreid pole uuritud ja mujalgi on tähelepanu pööratud ainult silmapaistvamatele. Lähtudes kontekstist saab öelda ainult nõnda palju, et raamatuklamber ei saa olla varasem kui ülejäänud leiumaterjal ehk siis ei saa see olla varasem kui 16. sajand.

Leiumaterjal annab laiaks dateeringuks 13.–18. sajandi I pool. Nüüdseks teame, et hoonevare 3 põrand on rajatud 14. sajandil, rusukiht ei saa põrandast vanem olla. Mis puudutab täitmise aega, siis paistab 17. sajandi II poole linnaplaanilt (joonis 3), et selleks ajaks on uuritava alal hooned kadunud. Leiumaterjal, täpsemalt kaks portselannõu kildu, on sellega vastuolus. Samas on aga võimalus, et 17. sajandi II poole kaardile pole varemeis maju märgitud ja hoonevare 3 ongi rusuga täidetud alles 18. sajandi alguses.

See, et rusukihis ei esine suurel määral tahvelklaasi, ehituskeraamikat, telliseid ega maakive võib näidata, et rusukiht ei ole tekkinud hoonevare 3 peal asunud maja hävimisel ja hoonevare 3 läbikaevatud ruumi täitmiseks on rusu mujalt kohale toodud. Samas ei saa välistada võimalust, et hoonevare 3 lagunemisel tekkinud rusust on maakivid, tellised ja terved ahjukahlid taaskasutuse eesmärgil välja sorteeritud ning ülejäänud rusu kasutati hoonevare 3 läbikaevatud ruumi täitena.

3.4 HOONEVARE 3 PÕLENGJÄLGEDEGA VAHEKIHTIDE LEIUAINES

Hoonevare 3 täite profiilis oli näha neli põlengujälgedega vahekihti (joonisel 4 tähistatud vastavalt 2A, 2B, 2C ja 2D) (joonis 4). Põlengujälgi sisaldavate vahekihtide leiuainest käsitlen eraldi, vaatlemaks, kas leiumaterjal on erinev rusukihi omast. Seda selleks, et tuvastada, kas ruum täideti rusuga üheaegselt või mitmes osas.

Alt esimeses (joonisel 4 märgitud vastavalt 2D) põlengujälgedega vahekihis oli üks sepanael, üks rauast traadijupp (TM A-206: 2131) ja kaks loodevenepärase lihtkedrakeraamika kildu (TM A-206: 2129). Viimased on nõu külje katked. Nii ei ole leiumaterjali põhjal antud põlengujälgedega kiht täpselt dateeritav.

Alt teises (joonisel 4 märgitud vastavalt 2C) põlengujälgedega vahekihis oli üks sepanael ja seitse loodevenepärase lihtkedrakeraamika kildu (TM A-206: 2104–2105). Viimastest on kaks tükki servade katked, mis kuuluvad rühma 5, tüübidateeringuga 16. sajand – 17. sajandi I pool (Tvauri 2000, 107–108).

Alt kolmandas (joonisel 4 tähistatud vastavalt 2B) põlengujälgedega vahekihis oli kolm kildu tahvelklaasi (TM A-206: 2111) ja viis loodevenepärase lihtkedrakeraamika kildu (TM A-206: 2108–2111). Viimastest on ainult üks servakatke

ja see kuulub rühma 5, tüübidateeringuga 16. sajand –17. sajandi esimene pool (Tvauri 2000, 107–108).

Kõige kõrgemal asuv põlengujälgedega vahekiht (joonisel 4 tähistatud vastavalt 2A) on leiumaterjalita.

Neljast põlengujälgedega vahekihist on dateeritavad ainult kaks, stratigraafilised üksused 2B ja 2C. Nende leiumaterjali võib dateerida 16. sajandisse – 17. sajandi I poolde. Tegemist on neljast vahekihist keskmistega. Seega on kõige ülemine põlengujälgedega vahekiht 2A vähemalt samaaegne. See, et rusukihis (stratigraafiline üksus nr 2) eristuvate põlengujälgedega vahekihtide leiumaterjal on samaaegne, näitab, et hoonevare 3 on rusuga täidetud ühes osas.

3.5 ARUTELU

Leiumaterjal dateerib rusukihi 13.–18. sajandi I poolde. Teades, et hoonevare 3 põrand on ehitatud hiljemalt 14. sajandil, ei saa rusu olla sellest varasem. Täite profiilis oli näha neli põlengujälgedega vahekihti (stratigraafilised üksused 2A, 2B, 2C ja 2D) (joonis 4). Neist on dateeritavad ainult kaks, stratigraafilised üksused 2B ja 2C, mille leiuaines jääb vahemikku 16. sajand – 17. sajandi I pool. Põlengujälgedega vahekihtide samaaegne leiumaterjal rusukihiga (stratigraafiline üksus nr 2) näitab, et hoonevare 3 on rusuga täidetud ühes osas.

Rusukihi lõppdaatumi ehk aja, millal hoonevare 3 läbikaevatud ruum on täidetud, määramisel tekib huvitav probleem. Nimelt nähtub 17. sajandi II poole linnaplaanilt (joonis 3), et selleks ajaks on uuritaval alal hooned kadunud. See aga ei sobitu leiumaterjaliga – täpsemalt, selles leiduva portselaniga. Probleemi põhjuseid võib olla erinevaid. Näiteks võib portselan päästekaevamiste tingimustes olla oma õigelt kohalt liigutatud. Lisaks võib portselan olla ka Hiina toodang ja seega varasem.

17. sajandi II poole linnaplaan pole ainus, millega leiuaines ei ühti. Probleem on ka 1616. aasta revisjoni andmetega sobitumisel. Niinimetatud Leedu meetrika koosseisu kuuluva 1616. aasta revisjon (VARKA, f. 339, s. 578) annab põgusa ülevaate sellest, kas kruntidel paiknes ehitisi või mitte.

Kaasajal paikneb uuritav hoone Lossi tänav 15 hoovis. Georefereerimise tulemusena asub uuritav hoone Niina Raidi rekonstruktsioonil Rootsiaegsest kaardist (Raid 1995, joonis) Toome tänava (*Die Duhmstrasse*) ääres (joonisel 1 märgitud numbriga 9). Tulemus on ootuspärane, arvestades, et kesk- ja varauusajal asusidki majad kohe tänava ääres.

Niina Raidi rekonstruktsioonil Rootsiaegsest kaardist on märgitud kaks Toome tänavat. Üks Toome tänav (joonisel 1 märgitud numbriga 9) suundub Lossi tänava (*Die Sloss-Strasse*) (joonisel 1 märgitud numbriga 12) juurest Toomkiriku poole. Teine (joonisel 1 märgitud numbriga 10) tõuseb Jakobi tänavalt (*Die Jacobs Strasse*) märke.

Raeseekretär Bartholomaeus Wybersi revisjoniraamat „*Revisionsbuch aller Gründe und Plätze 1582–1658*“ (EAA, f. 995, n. 1, s. 21865) annab ülevaate tolleaegsetest tänavanimedest. Sealt selgub, et algselt suundus Toome tänav (joonisel 1 märgitud numbriga 9) Lossi tänava juurest Toomkiriku poole ning teine Toome tänav (joonisel 1 märgitud numbriga 10) polegi õieti tänav, vaid kõigest teerada. See teadmine on väga oluline, sest Leedu meetrika koosseisu kuulus 1616. aasta revisjonis on märgitud ainult üks Toome tänav (VARKA, f. 339, s. 578, l. 4 pöördel). Teadmata, et on ainult üks Toome tänav, võiksime 1616. aasta revisjonis mainitud hooned paigutada valesse kohta.

Leedu meetrika koosseisu kuuluvast 1616. aasta revisjonist selgub, et mööda algset Toome tänavat alla kõndides⁶ (Konrad Sztafa, 15.05.2015) jäävad ühele poole kolm tühja platsi⁷ ja kolm tühja kivimaja⁸ (Hendrik Lindepuu 13.05.2015). Viimastest kuulub üks Sijmon Orlofile. Teiste majade omanikke pole märgitud. III pool tänavat on kaks tühja platsi, üks kivimaja ning üks väike maja⁹. Mõlemad majad kuuluvad P. Jeyminskile (VARKA, f. 339, s. 578, l. 4 pöördel). Revisjonis pole täpsustatud, millised hooned on vasakul või millised paremal. Lähtudes aga kruntide suurusest mõlemal pool Toome tänavat (joonis 1), peaksid kolm tühja platsi ja kolm tühja kivimaja jääma mööda Toome tänavat alla kõndides vasakule poole.

18. sajandi keskel mõõdistati tänavaid ning planeeriti laiemaks ja sirgemaks. Selle käigus kadus väikeste Toomele viinud tänavate tähtsus. Algne Toome tänav

⁶ *Ulica do Tumu idac* – poola k. mööda Toome tänavat alla kõndides

⁷ *Plac pusti* – poola k. tühi plats või koht

⁸ *Kamienica* – poola k. kivimaja, samas ka linnaelamu või mitmeruumiline maja

⁹ *Domek* – poola k. väike maja või majake

(joonisel 1 märgitud numbriga 9) kadus ilmselt seoses Lossi tänava laiendamisega (Raid 1995, 135–137).

On ebatõenäoline, et varauusaegses Tartus seisis majad lihtsalt tühjana. Võimalik, et „tühja maja“ all on mõeldud ilmselt lagunenuid ja elamiskõlbmatuid maju. Poola-Rootsi sõdades sai Tartu palju kannatada ja 17. sajandi alguseks oli alles vähe korras maju (Laidre 2008, 249).

See aga võib seletada, miks 17. sajandi II poole kaardil (joonis 3) pole uuritaval alal hooneid näha – ehk pole lagunenuid ehitisi lihtsalt kaardile märgitud. Selline seletus sobiks leiuainesega, sest sellisel juhul on hoonevare 3 täitmine toimunud hiljem, arvatavasti 18. sajandi alguses.

Samas säilib võimalus, et 17. sajandi II poole kaardil koostamise ajaks on uuritav hoone sootuks lammutatud ja hoonevare 3 täidetud. See aga tõstatab jälle probleemi portselannõu kildudest rusukihis.

KOKKUVÕTE

Seoses Heino Elleri nimelise Tartu Muusikakooli plaaneeritava juurdeehitusega toimusid 2013. aasta märtsist kuni maini Lossi tänav 15 hoovis (joonis 1) arheoloogilised väljakaevamised, mille käigus leiti ligi 600 m² suuruselt alalt kaheksa kesk- ja varauusaegset hoonevaret. Vahemikus 23.04. kuni 06.05.2013 kaevati läbi üks ruum keskaegsest elamuosast (hoonevare 3).

Käesolev bakalaureusetöö keskendub Tartu Lossi tänav 15 väljakaevatud keskaegse elamuosa arheoloogilise leiumaterjali analüüsile stratigraafiliste üksuste kaupa. Hoonevares nr 3 on eraldatud üksteist stratigraafilist üksust, kus eraldi üksused on nii ladestused, vahepinnad kui ka mahakaaved.

Georefereerimise tulemusel selgus, et uuritav hoone on paiknenud kunagise Toome tänava ääres. Leedu meetrika koosseisu kuulavas 1616. aasta revisjonis on kirjutatud, et ühel pool Toome tänavat oli kolm tühja platsi ja kolm tühja kivimaja. III pool tänavat kaks tühja platsi, üks kivimaja ning üks väike maja.

Suure tõenäosusega on looduslikuks aluspinnaks ruumi kagunurgas paiknenud puhta liiva kiht (stratigraafiline üksus 5, joonis 4, 6 ja 7), sest puudusid jäljed, mis osutaksid, et see on kuhjatud vastu teist stratigraafilist üksust. Kohtades, kus kihti sisse kaevati, puudus leiumaterjal.

Hoonevarele nr 3 eelnevad kinnisobjektid on punase saviga täidetud laudadest kast (stratigraafiline üksus 7; joonis 5 ja 7) ning edela–kirde-suunaline maakividest ja tellistest laotud müür (stratigraafiline üksus 8; joonis 5 ja 7). Edela–kirde-suunalise müüri ehitamisel kasutatud suuremõõtmelised tellised osutavad, et müür pärineb tõenäoliselt keskajast. Müür lammutati seoses ettevalmistustega hoonevare 3 ehitamiseks.

Kinnisobjektide peale ja üksus 5 eemaldatud osa asemele oli kuhjatud täitekiht (stratigraafiline üksus 4; joonis 4, 5, 6, ja 7). Eelmainitud täitekihis eristub kaks mahakaevet (stratigraafilised üksused 4M1 ja 4M2), üks kõrgusel 50,1 m ü.m.p ja teine 50,5 m ü.m.p (joonis 5). Mõlemal juhul on negatiivse ladestuse täiteks hoonevare 3 müür (stratigraafiline üksus 11), mis näitab, et mahakaaved on samaaegsed ning seotud pinnase tasandamise ja hoonevare 3 ehitamisega (joonis 5).

Hoonevarele nr 3 eelnevate stratigraafiliste üksuste 4 ja 8 leiuainese saab dateerida vahemikku 13.–16. sajand. Suurem osa leitud on loodevenepärase lihtkedrakeraamika killud, mis kuuluvad alarühma 3:3 varasemasse varianti. Selliste nõude tunnuseks on lühike võrik ja pikk kael ning otse kaelal asuv ümara läbilõikega ülaserv.

Arvesse tuleb võtta hoonevare 3 ehituslikke jooni ja radiosüsiniku meetodiga dateeritud põrandahorisonti, mis asub hoonevarele nr 3 eelnevate stratigraafiliste üksuste peal. Nii võib eelneva edela–kirde-suunalise müüri lammutuse ja hilisema hoone rajamiseks vajaliku pinnase tasandamise dateerida 14. sajandisse.

Hoonevare 3 läbikaevatud ruumi põrandahorisondi moodustab söene lubjakiht (stratigraafiline üksus nr 4), mis dateeriti radiosüsiniku meetodiga 14. sajandisse (joonised 4 ja 6). Valdav osa leiumaterjalist on loodevenepärase lihtkedrakeraamika tüüp 5 killud. Rühm nr 5 savinõud on ilma kaelata ja dekoreerimata ning äärmiselt lühikese väljapoole keeratud võrikuga. Söese lubjakihi leiuaines osutab, et põrand on põlenud kõige varem 16. sajandil. Samas on pärast põlengut hoonet edasi kasutatud, sest hoonevare 3 läbikaevatud ruumi seinu on puhastatud ja parandatud.

Hoonevare 3 läbikaevatud ruum oli täidetud ehitusrusuga (stratigraafiline üksus 2), mille profiilis oli näha neli põlengujälgedega vahekihti (stratigraafilised üksused 2A, 2B, 2C ja 2D) (joonis 4). Vaatlemaks, kas ruum täideti rusuga üheaegselt või mitmes osas, analüüsiti rusukihti viie osana lähtuvalt põlengujälgi sisaldavatest vahekihtidest (joonis 4).

Leiumaterjal annab rusukihi laiaks dateeringuks 13.–18. sajandi esimese poole. Kuna söene lubjakiht, mis moodustab hoonevare 3 põrandahorisondi, on radiosüsiniku meetodi abil dateeritud 14. sajandisse, ei saa rusukiht olla sellest varasem. Põlengujälgedega vahekihtide (stratigraafilised üksused 2A, 2B, 2C ja 2D) (joonis 4) leiuaines jääb vahemikku 16.–17. sajandi I pool. See, et põlengujälgedega vahekihtide leiuaines ei erine rusukihi omast ei vormilt ega ajaliselt, näitab, et hoonevare 3 on rusuga täidetud ühes osas.

Keskaegse elamuosa täitmise sündmuse dateerimisel tekib aga probleem, millel võib olla erinevaid põhjuseid. Nimelt rusukihi leiuaines – täpsemalt kaks portselannõu kildu – ei sobi 17. sajandi II poole kaardiga. Viimaselt nähtub, et uuritaval alal pole kaardi koostamise ajal enam hooneid (joonis 3).

Kui kaardi koostamise ajaks oli uuritud hoone tõesti lammutatud ja hoonevare 3 täidetud, siis on sellega vastuolus rusukihist leitud portselannõu killud. Samas ei saa välistada, et portselan ei olegi üldse Euroopa toodang ja on seega varem valmistatud. Tõenäolisem on, et päästekaevamiste tingimustes on portselannõu killud algselt kohalt liigutatud.

Hoonevare 3 leiuaines ja kirjalikud allikad sobituksid omavahel ka eeldusel, et lagunened ja elamiskõlbmatuid maju ei märgitud kaardile. Leedu meetrika koosseisu kuuluvast revisjonist selgub, et suurem osa 17. sajandi alguses Toome tänava ääres paiknenud majadest olid tühjad. „Tühja maja“ all on mõeldud ilmselt lagunened ja elamiseks kõlbmatuid maju, sest on ebatõenäoline, et sellel ajal seisid Tartu linnas korralikud majad lihtsalt tühjana. Selle mõttekäigu kohaselt võis hoonevare 3 täitmine toimuda ka hiljem, ehk 18. sajandi alguses.

See, et suur osa hoonevare 3 leiuainest on Vene päritolu, on tingitud Liivi sõja ajal vene sõjaväelaste ja tsiviilelanike asumisest Tartusse. Loodevenepärase lihtkedrakeramika kõrval esineb oluliselt vähem portselannõude, importkeramika ja punaseks põletatud savist nõude kilde ja ka teiste keramike toodete nagu ahjukahlite ja kaoliinsavist piipude katkeid.

Hoonevare 3 täitena kasutatud rusukiht võib olla toodud mujalt kohale. See, et rusukihis ei esine suurel määral tahvelklaasi, ehituskeraamikat, telliseid ega maakive, näitab, et rusukiht võib mitte olla tekkinud hoonevare 3 peal asunud maja hävimisel. Samas ei saa välistada ka seda, et hoonevare 3 lagunemisel tekkinud rusust on taaskasutamiseks välja sorteeritud maakivid, tellised ja ehituskeraamika ning ülejäänud rusu on ikkagi kasutatud hoonevare 3 läbikaevatud ruumi täitena.

Keskaegse elamuosa uurimisel annaks täiendavaid tulemusi kindlasti ülejäänud Lossi tänav 15 hoovis paljandunud hoonevarede leiuainese läbitöötamine ja kõigi (sh hoonevare 3) arhitektuuriliste eripärade käsitlemine.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

VESTLUSED JA KIRJAVAHETUS

Lindepuu, H. 13.05.2015. Kirjavahetus Hendrik Lindepuuga (Säilitatakse Katrin Iisma erakogus).

Sztafa, K. 15.05.2015. Kirjavahetus Konrad Sztafaga (Säilitatakse Katrin Iisma erakogus).

Tvauri, A. 07.05.2015. Vestlus Andres Tvauriga.

ALLIKAD

Eesti Ajalooarhiiv

EAA, f. 995, n. 1, s. 21865

EAA, f. 2363, n. 1, s. 2050

Vanade Aktide Riiklik Keskarhiiv (Moskvas)

VARKA, f. 339, s. 578

KÄSIKIRJAD

Haak, A. 2012. Aruanne arheoloogilistest eeluuringutest Tartus, H. Elleri nimelise Tartu muusikakooli (Lossi t 15) hoovis. (Käsikiri Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti arhiivis).

Kadakas, V. 2010. Stratigraafia põhimõtted ja metoodika ehitusarheoloogias ja selle rakendusvõimalusi Eesti vanema arhitektuuri uurimisel. Magistritöö. (Käsikiri Eesti Kunstiakadeemia raamatukogu arhiivis).

Kriiska, A., Kimber, A ja Štšogoleva, J. 2013. H. Elleri nim. Tartu Muusikakooli planeeritava juurdeehituse alal arheoloogiliste uuringute esimene etapp. Vahearuanne. (Käsikiri Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti arhiivis.)

Lissitsina, J., Kimber, A. ja Kriiska, A. 2015. Aruanne 2013. aasta 15. märtsist kuni 6. maini toimunud arheoloogilistest uuringutest H. Elleri nim. Tartu Muusikakooli planeeritava juurdeehituse alal Tartus Lossi tn 15. (Käsikiri Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti arhiivis.)

Pärtma, S. 2013. Põltsamaa portselan. Bakalaureusetöö (Käsikiri Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti arhiivis).

Štšogoleva, J. 2012. Liivi sõja aegse vene sõjaväe arheoloogilised jäljed Eesti linnades ja linnustes. Magistritöö (Käsikiri Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti arhiivis).

Tasuja, K. 2013. Tallinna Dunkri tänava II maailmasõjas hävinud hoonestusest võrdlevalt 1982.aasta arheoloogiliste kaevamiste ja kirjalike allikate põhjal. Magistritöö (Käsikiri Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti arhiivis).

Trummal, V. 1981. Toomemäe põhjanõlva all toimunud arheoloogiliste kaevamiste leiuväärte analüüs. Kaust II (Käsikiri Tartu Linnamuuseumis)

Tvauri, A. 2008. Aruanne arheoloogilistest eeluuringutest Tartus Lossi 15 krundil 2008. aastal. (Käsikiri Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti arhiivis).

Vunk, A. 2001. Eesti keskaegsed ahjupotid ja -kahlid: dateerimise, tehnoloogia ja tõlgendamise aspekte peamiselt Pärnu leidude põhjal. Magistritöötekiri (Käsikiri Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti arhiivis).

PUBLITSEERITUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Bergold, M., Bäck, M., Johansson, M., Menander, H., Niukkanen, M., Tulkki, C., Wallebom, U. 2004. Handled with care – on the typology and symbolism of redware pottery. – Muinaistutkija 2, 2–25.

[PDF: <http://www.sarks.fi/mt/sisallysluetteloita.html#2004> (11.05.2015)].

- Harris, E. C. 1989.** Principles of Archaeological Stratigraphy. 2nd edition. London.
- Kadakas, V. 2006.** Ehitusarheoloogiast 21. sajandil. Muinsuskaitse aastaraamat 2005. Tallinn, 68–70.
- Kriiska, A., Lõhmus, M. 2006.** Narva Suur tn 22 ja 24 kruntide ehituslugu 2004.–2005. aasta arheoloogiliste välitööde andmetel. – Linnas ja linnuses. Uurimusi Narva ajaloost. Narva muuseumi toimetised 6. Narva, 9–37.
- Kriiska, A. 2008.** Narva savipiibud I. – Maal, linnas ja linnuses. Uurimusi Narva piirkonna ajaloost. Narva muuseumi toimetised 8. Narva, 64–109.
- Kriiska, A., Küng, E. 2008.** Tubakakaubandus ja savipiibud Narvas 17.–18. sajandil. – Maal, linnas ja linnuses. Uurimusi Narva piirkonna ajaloost. Narva muuseumi toimetised 8. Narva, 110–134.
- Kriiska, A. 2010.** Suitsetajate horisont. Pilguheit suitsetamise ajaloo algusesse Eestis. – Horisont 6, 30–35.
- Kock, J. 2007.** Redware Vessels in Southern Scandinavia. – Toim. K. Majantie. Ruukkuja ja Ruhtinaita. Saviastioita ja uunikaakeleita ajalta 1400-1700. Toim. K. Majantie. Turku, 59-68.
- Laidre, M. 2008.** Dorpat 1558–1708. Linn väe ja vaenu vahel. Tallinn.
- Leimus, I. 1996.** Numismaatika alused. Tartu.
- Luik, H. 2001.** Luuesemed Kuusalu Pajulinnast ja asulatest. – Eesti arheoloogia ajakiri, 5, 1, 3–36.
- Metsallik, R. 1995.** Tartu arheoloogilisest uurimisest. – Tartu arheoloogiast ja vanemast ehitusloost. Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti toimetised 8. Tartu, 15–36.
- Mäesalu, A. 1990.** Sechs Holzkonstruktionen in Tartu (Lossi-Strasse). – Eesti Teaduste Akadeemia toimetised, 39:4, 452–454.
- Mäll, J., Russow, E. 2000.** Kohalik ja importkeraamika Tallinnas aastail 1200–1550. – Eesti arheoloogia ajakiri, 4, 2, 120–128.

- Raid, N. 1995.** Tartu vanimad linnamüüri-sisesed tänavad. – Tartu arheoloogiast ja vanemast ehitusloost. Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti toimetised 8. Tartu, 129–140.
- Renfrew, C., Bahn, P. 2012.** Archaeology: Theories, Methods and Practice. 6th edition. London.
- Russow, E. 2006.** Importkeraamika Lääne-Eesti linnades 13.–17. sajandil. Tallinn.
- Strauss, K. 1969.** Die Geschichte der Töpferzunft vom Mittelalter bis zur Neuzeit und die Kunsttöpfereien in Alt-Livland (Estland und Lettland). Basel.
- Trummal, V. 1992.** Arheoloogiauringutest Tartus Lossi tänaval. – Stilus 2: Eesti Arheoloogiaseltsi teated, 5–34.
- Tvauri, A. 2000.** Loode-Vene päritolu slaavi keraamika Eestis 11.–16. sajandil. – Eesti arheoloogia ajakiri, 4, 2, 91–119.
- Tvauri, A. 2004.** Liivi sõja aegne Vene keraamika Eesti linnustes ja linnades. – Linnusest ja linnast. Toim. A. Haak, E. Russow & A. Tvauri. Uurimusi Vilma Trummali auks. Muinasaja teadus 14. Tallinn–Tartu, 395–420.
- Tvauri, A. 2005.** Eesti hilisrauaaja savinõud (11. sajandist 13. sajandi keskpaigani). Toim. E. Russow. Muinasaja teadus 16. Tartu-Tallinn.
- Кильдюшевский, В. И. 2002.** Керамика пскова XII–XVII вв. – Ладога и ее соседи в эпоху средневековья. Санкт-Петербург, 18–20.

SUMMARY

The establishment and usage story of a medieval household (known as building ruin no. 3) excavated from Tartu Lossi Street 15 based on the comparative analysis of stratigraphy and archaeological findings

In 2012 in Tartu, excavations in the courtyard of Lossi Street 15 started, where the construction of a new building had been planned. Archaeologists found eight building ruins from different medieval and early modern period constructions. Only one room of a medieval household (building ruin no. 3) was completely excavated. The excavated room was filled with building debris, in which four different charcoal layers were found.

The aim of this bachelor's thesis is to examine the medieval household's (building ruin no. 3) establishment and usage story based on the comparative analysis of stratigraphy and archaeological findings. The topic is timely, because households are usually examined mostly through architecture but this approach provides a new perspective.

In order to conduct the research, it was necessary to divide the medieval household (building ruin no. 3), and the layers which precede it, into stratigraphical units, which had to be described and explained. It was also essential to depict the stratigraphical succession of the formed units.

The archaeological material of the layers that precede the medieval household (building ruin no. 3) prove that preparations for building the medieval household were made in the 14th century.

The archaeological material of the calx and charcoal layer, which forms the floor of the medieval household (building ruin no. 3), was studied separately. The layer was carbon dated to the 14th century. Archaeological material shows that some time in the 16th century the floor had burned. After the fire, the room was cleaned, repaired and taken back into use.

The archaeological material of the building debris layers and the charcoal layers were studied separately in order to examine if they are concurrent or not. The results

indicate that the archaeological findings in terms of the layers do not differ in form or time. This means that the layers were deposited at the same time.

There occurs an interesting problem considering the time when the usage of the medieval household ended. The archaeological material found in the building debris layer dates up to the 18th century. However, the written sources do not confirm that. On a Swedish map of Tartu from the 17th century, there are no houses marked on the area under study. Also, in a Polish revision document from the year 1616 it is stated that buildings on the mentioned area are empty.

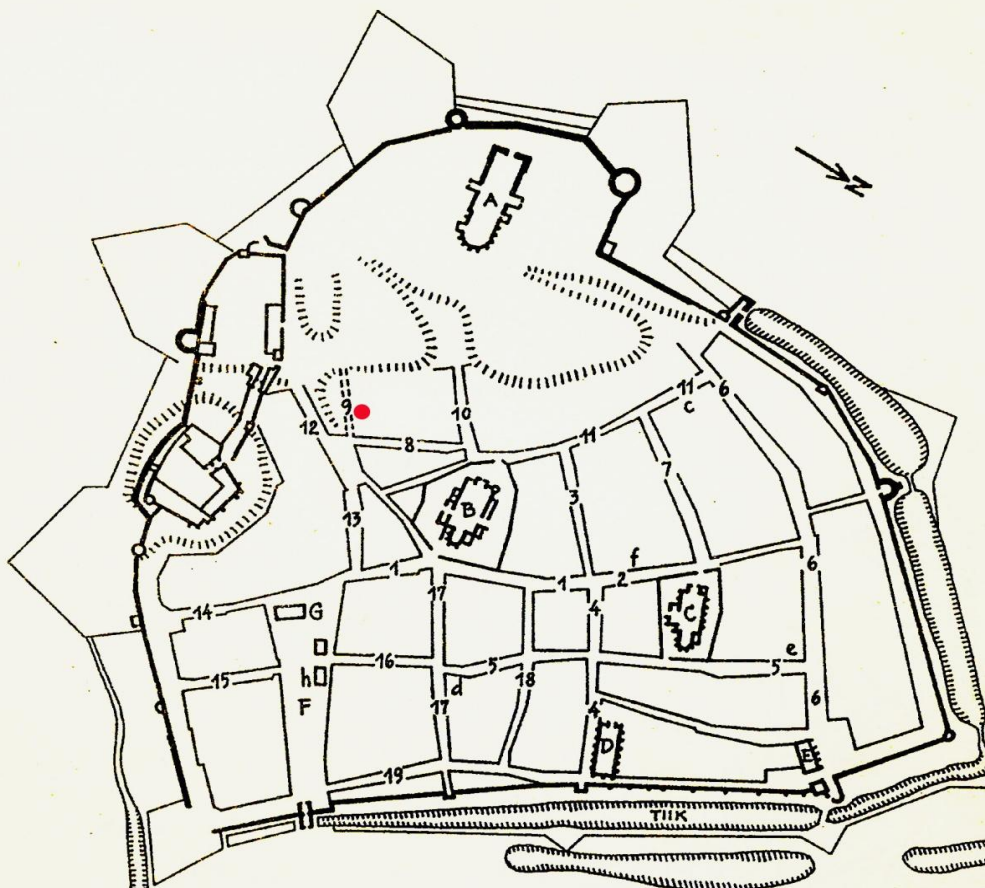
There can be different causes to this issue. We cannot exclude the possibility that some of the archaeological findings could have been misplaced in the midst of the excavation. However, it is quite unrealistic that there were empty fit for habitation buildings in Tartu in the early modern period. It seems more likely that in the Polish revision document empty houses mean buildings in ruins. Now, if we assume that collapsed buildings were not included on the Swedish map, then the medieval household (building ruin no. 3) could have been filled later. According to this theory, the written and the archaeological sources are compatible.

The building debris layer, which was used to fill the medieval household could have been delivered from somewhere else. There is no glass, bricks, fieldstones or engineering ceramics. This indicates that the building debris layer might not have formed in the destruction of the house above.

However, we cannot eradicate the possibility that after the destruction of the medieval household all glass, bricks, fieldstones and engineering ceramics were taken out to re-use them and all other debris was still used to fill the medieval household (building ruin no. 3).

Additional results can be obtained if all of the eight building ruins are investigated as well as the architecture of the buildings analysed.

LISAD

Tartu tänavad Rootsi ajal (nimekujud muutmata).

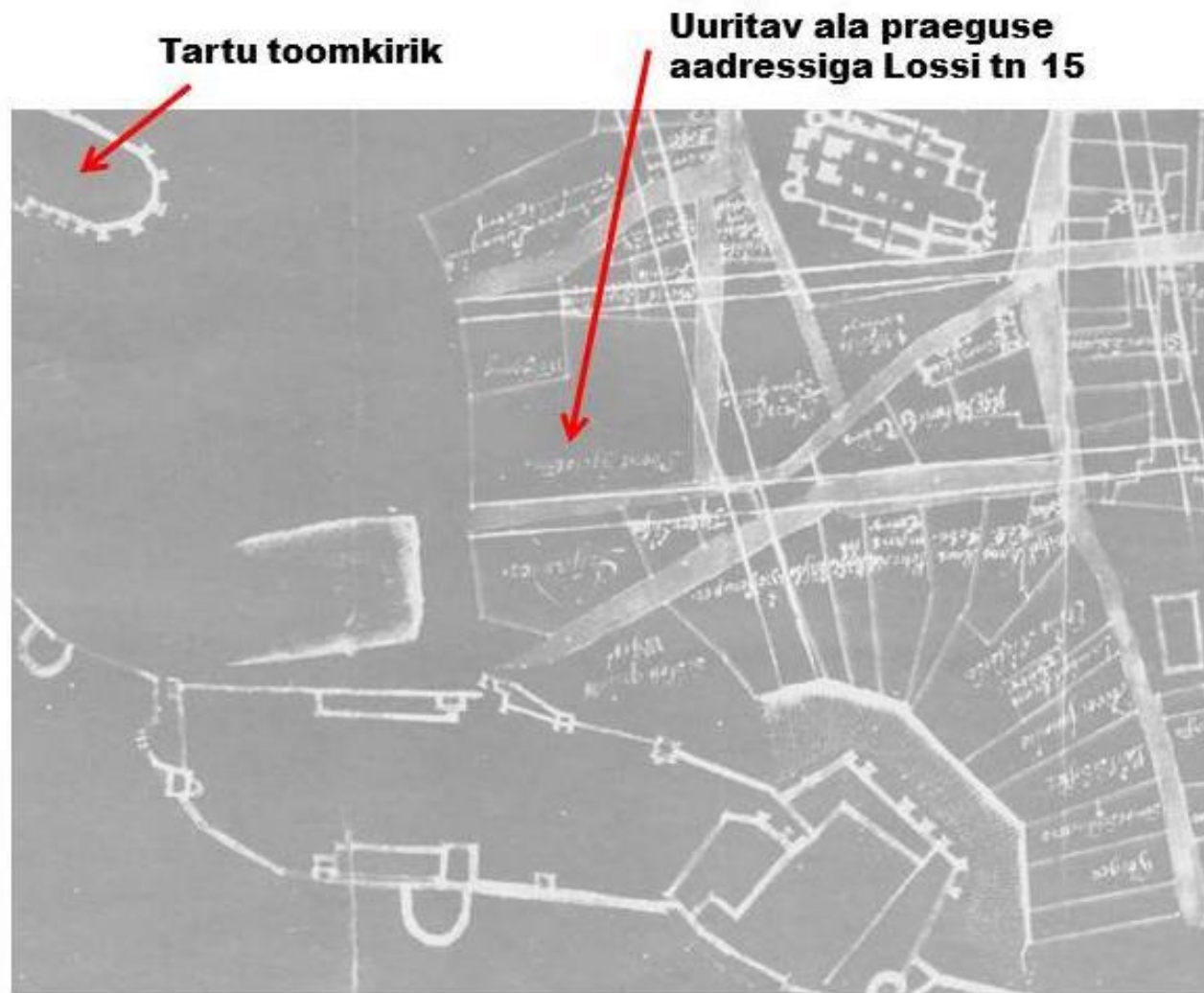
1 – Die Kramer Strasse, 2 – Die Johannes Str., 3 – Die Kleine Göllden Str., 4 – Die München Str., 5 – Die Ritter Str., 6 – Die Breite Str., 7 – Die Kuppen Str., 8 – Die Schulstr., 9 – Die Duhmstr., 10 – Die Duhmstr., 11 – Die Jacobs Str., 12 – Die Sloss-Str., 13 – Die Smyde Str., 14 – Drensestr., 15 – Die Kien Str., 16 – Die Wagestr., 17 – Die Küterstr., 18 – Die Grosse Gölldstr., 19 – Die Compagnie Str.

A – Die Duhmb oder Dyonisi Kirche, B – Die Maryen Kirche, C – Die Johannes Kirche, D – Die Bernhardiner Kirche, E – Dasz proviant Haus, F – Das Marckt, G – Das Rathaus, c – Das Präcidents Haus, d – Das Alte ja e – Das Neue Hofgerichts Haus, f – Die Accademy.

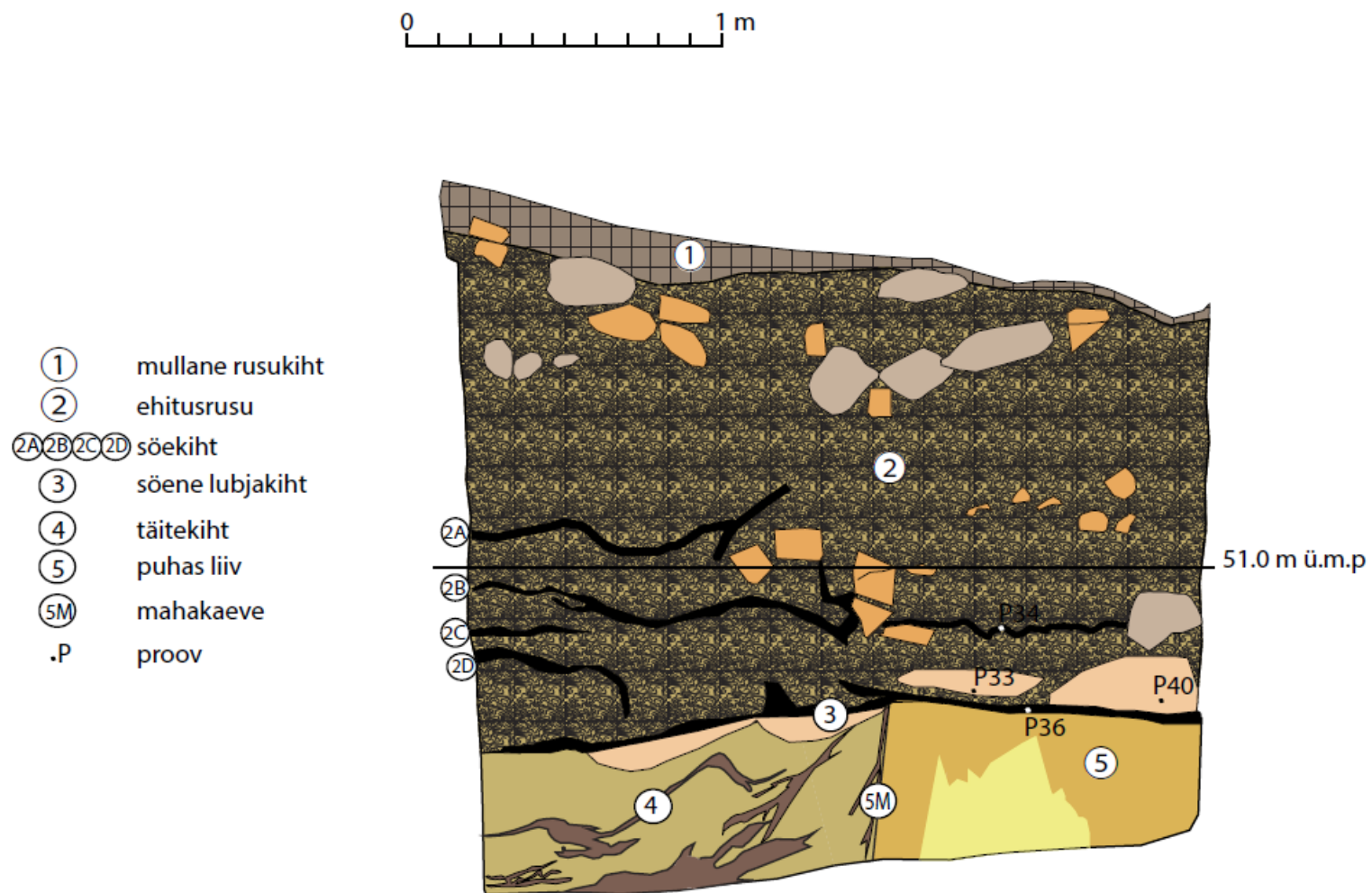
Joonis 1. Tartu tänavate rekonstruktsioon Rootsiaegse kaardi (Rootsi Sõjaarhiiv, utländska kartor, kartong XIII, nr. 10) põhjal (Raid 1995, joonis). Uuritav ala tähistatud punasega.

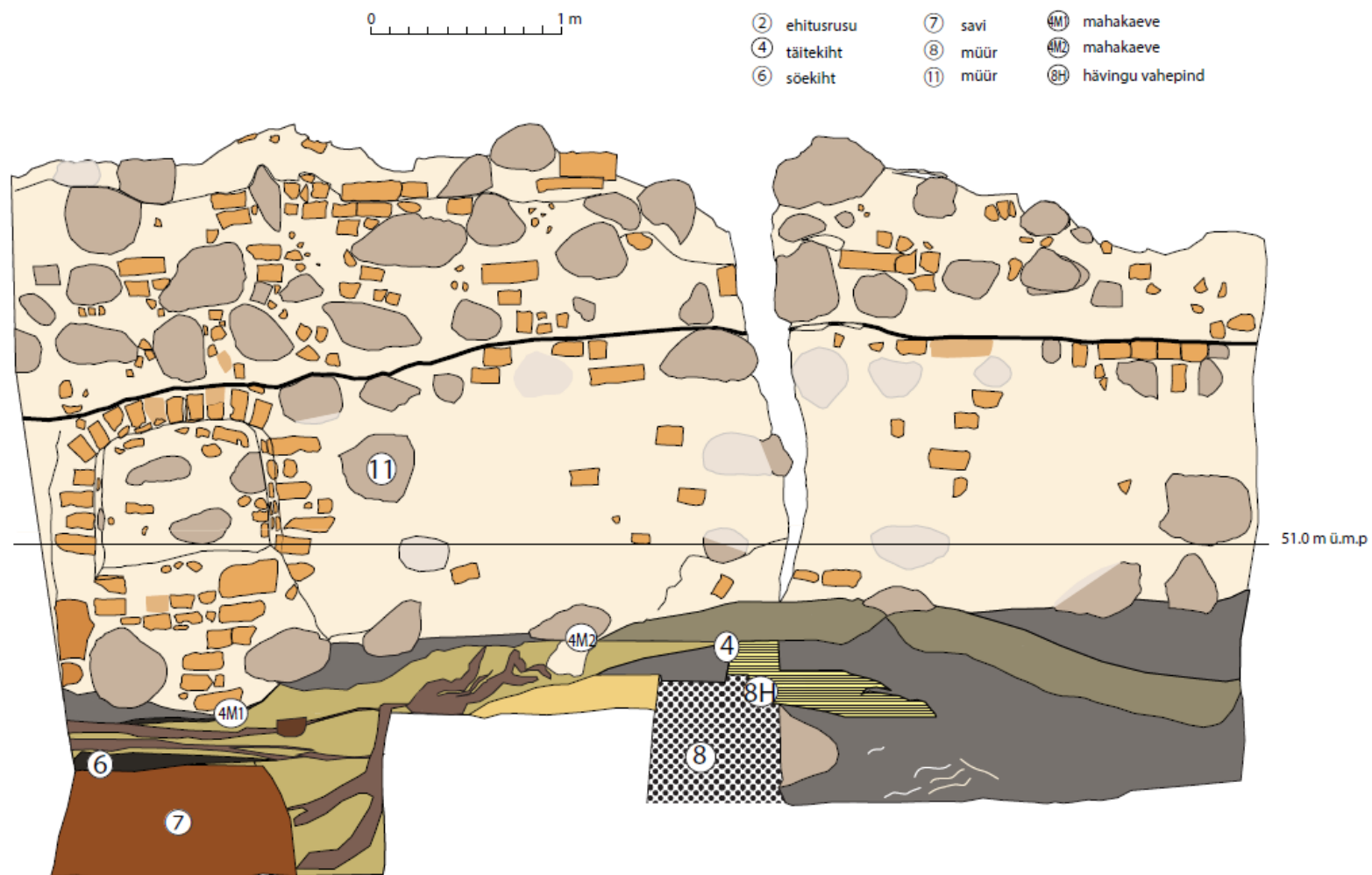
Joonis 2. Uuringute alad Lossi 15 hoovis (Lissitsina *et al.* 2015, joonis 53. Joon. Andres Kimber).

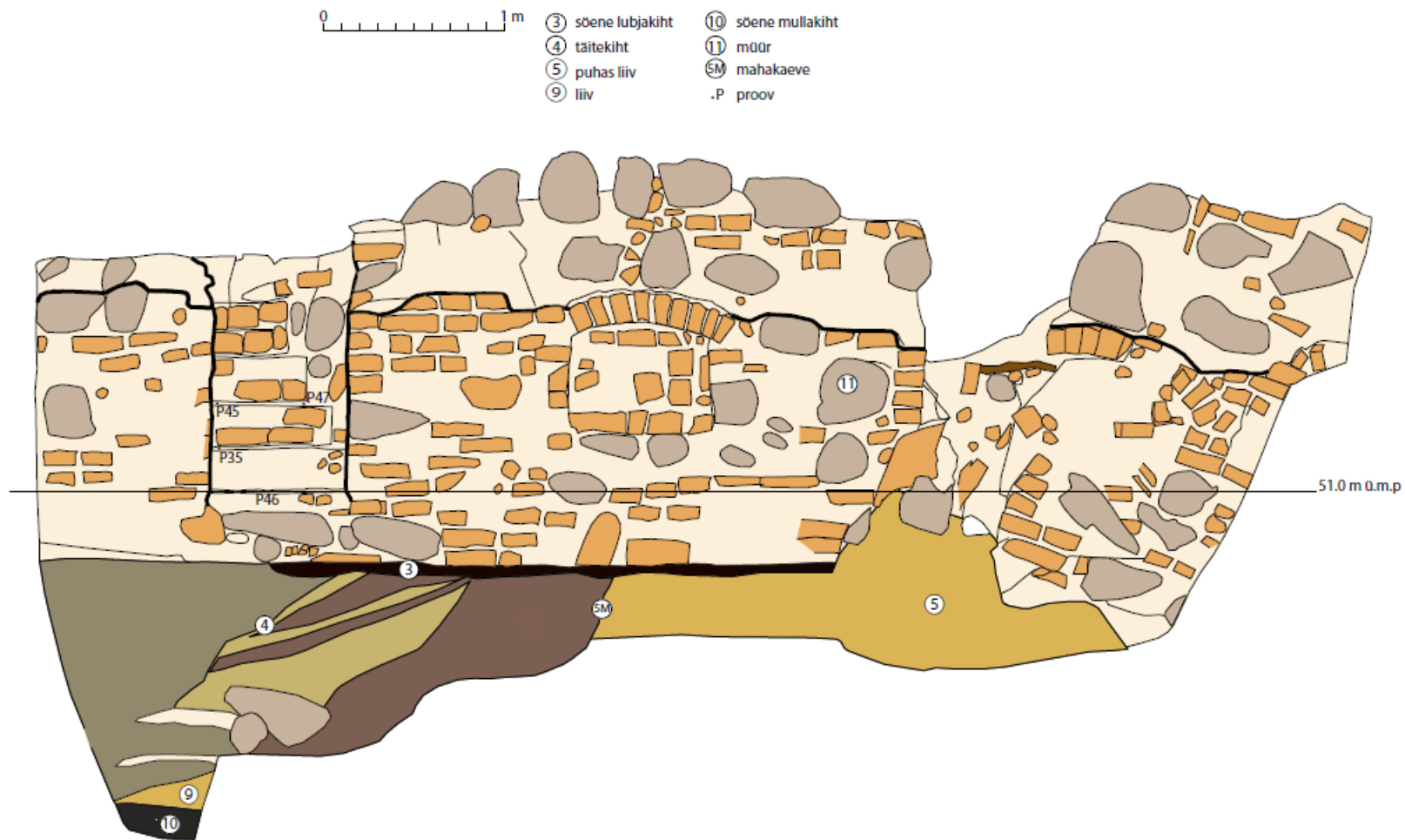
Joonis 3. Osa Tartu linna plaanist 17. sajandi teine pool (EAA, f. 2363, n. 1, s. 2050) (Kriiska *et al.* 2013, joon 9).

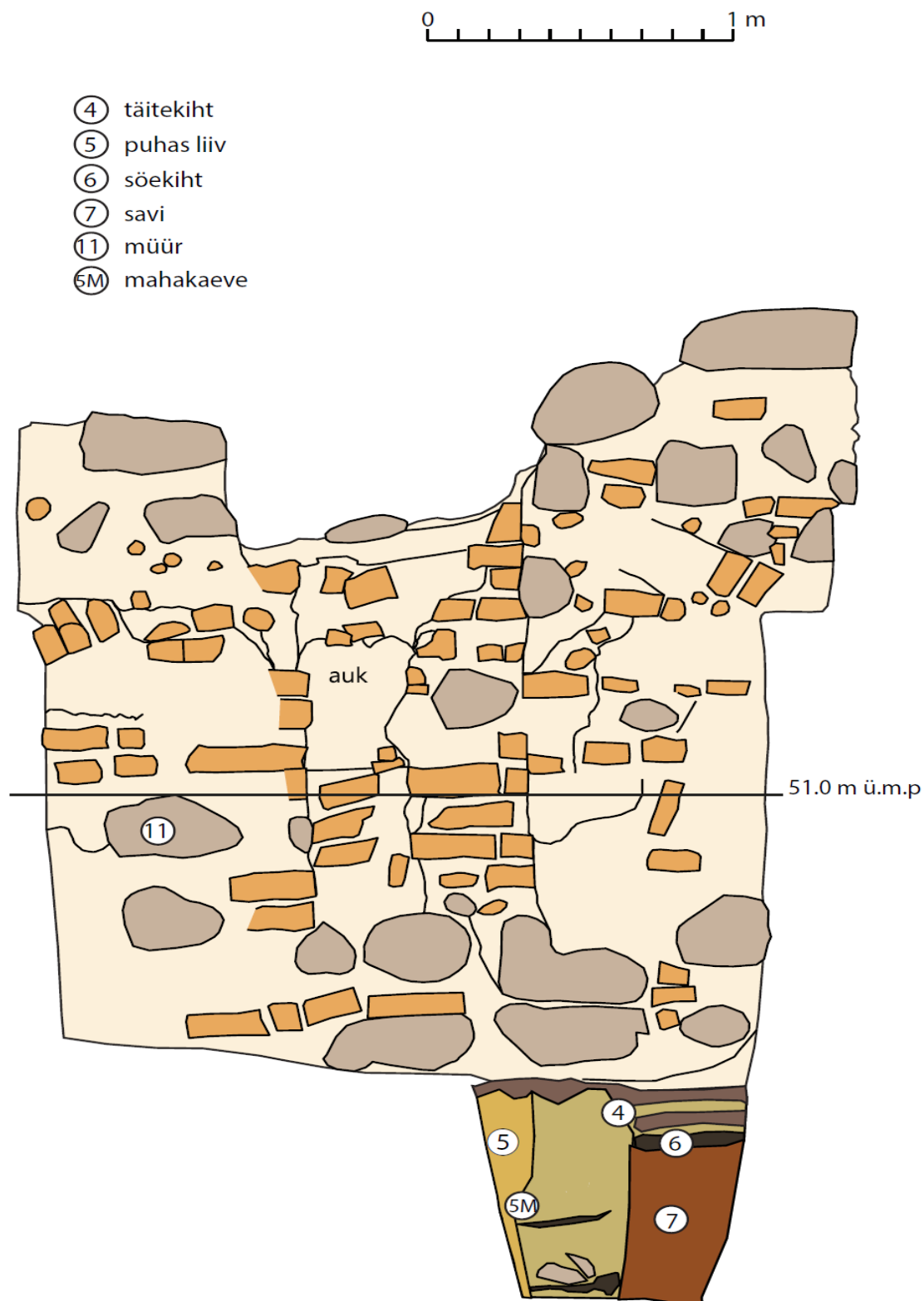
Joonis 4. Hoonevare 3 profiili vaade kagust. 26.04.2013. (Joon. Kristina Guljajeva, Evelyn Fridolin).

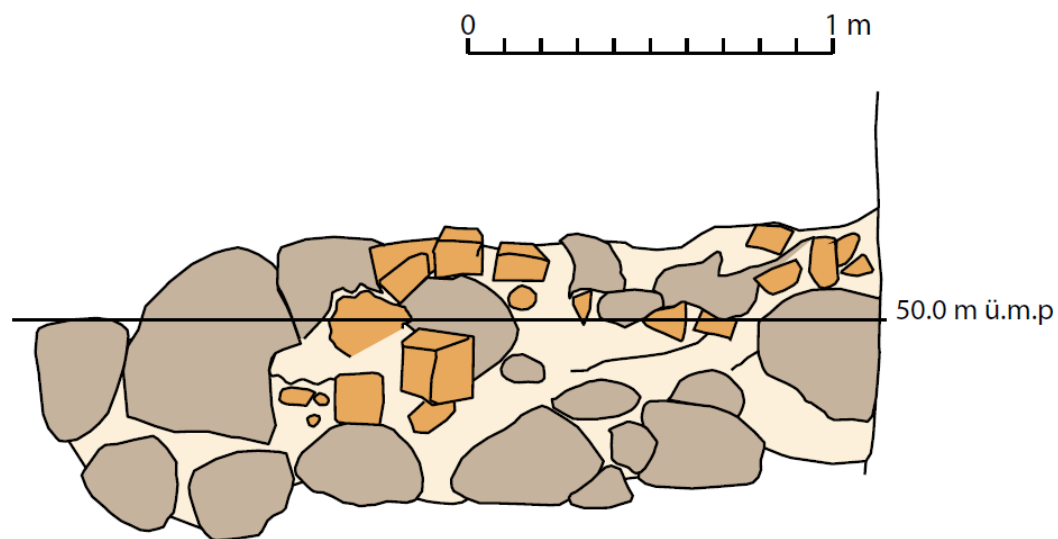
Joonis 5. Hoonevare 3 idakülg ruumi sees. Hoonevare 3 põhjakülg ruumi sees. 01.05.2013. (Joon. Kristina Guljajeva, Evelyn Fridolin).

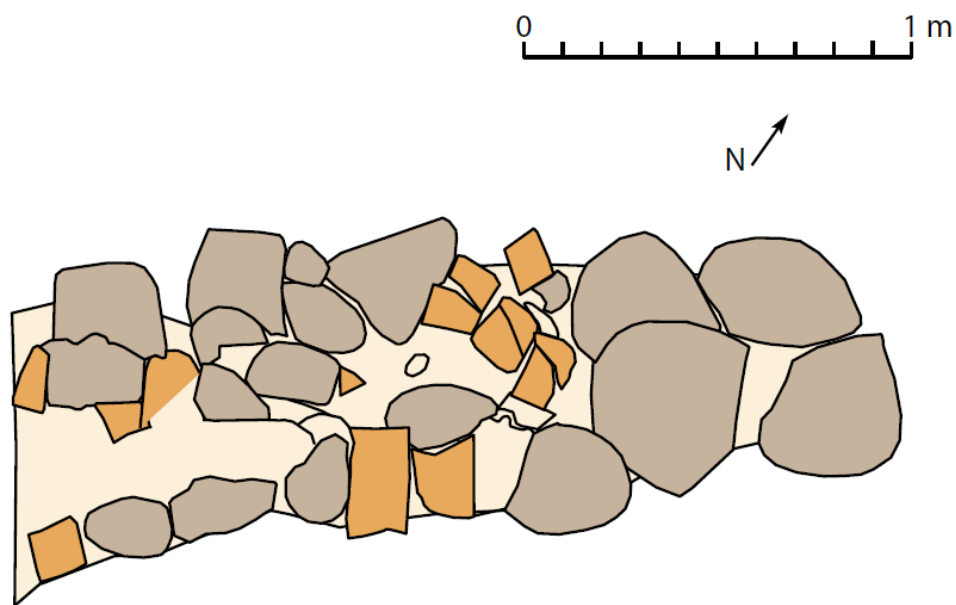
Joonis 6. Hoonevare 3 läänekülgs ruumi sees. 01.05.2013. (Joon. Kristina Guljajeva, Evelyn Fridolin).

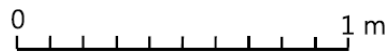
Joonis 7. Hoonevare 3 lõunakülge ruumi sees. 01.05.2013. (Joon. Kristina Guljajeva, Evelyn Fridolin).

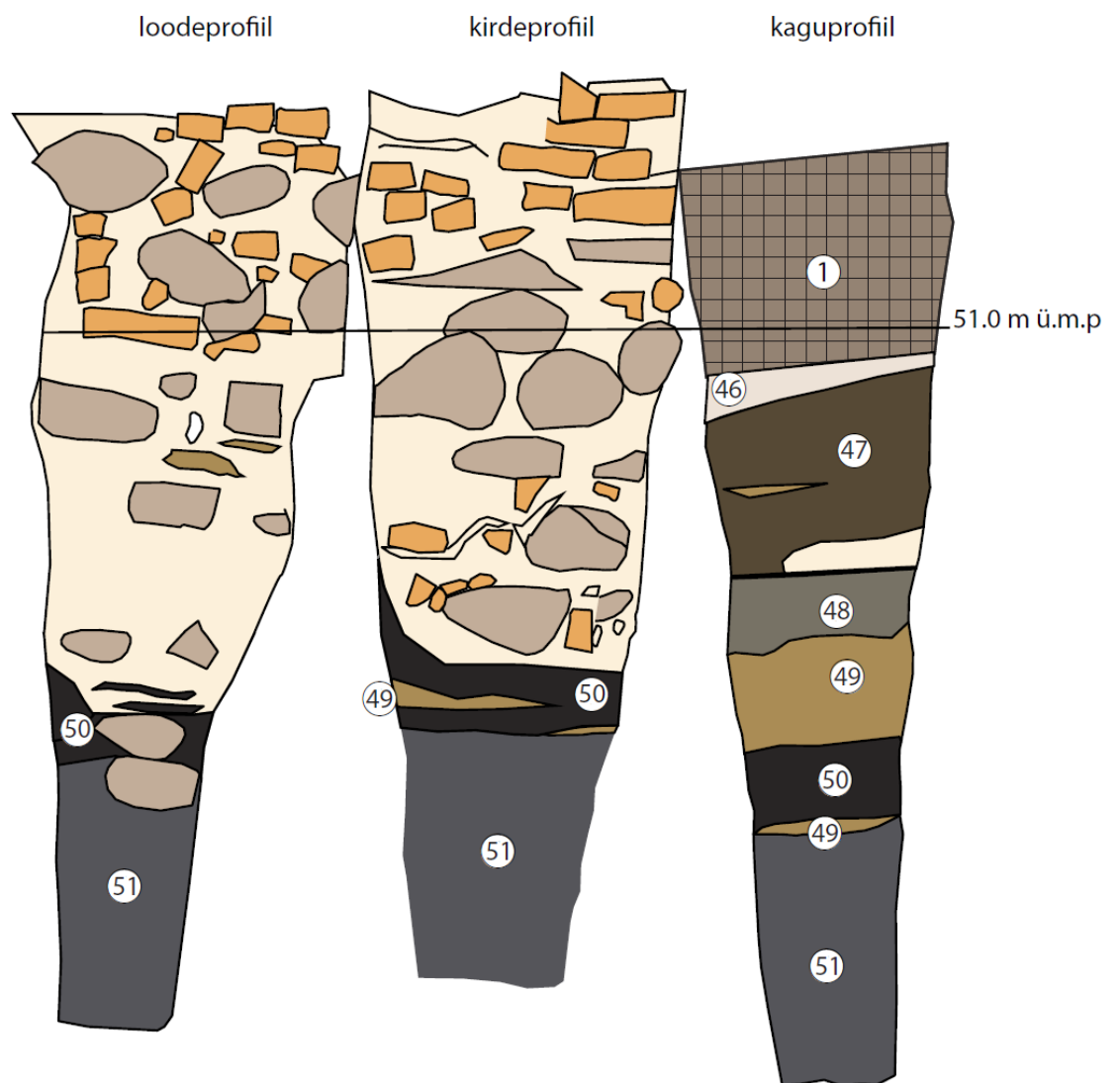
Joonis 8. Edela–kirde-suunalise maakividest ja tellistest laotud müüri põhjakülg.
03.05.2013. (Joon. Kristina Guljajeva, Evelyn Fridolin).

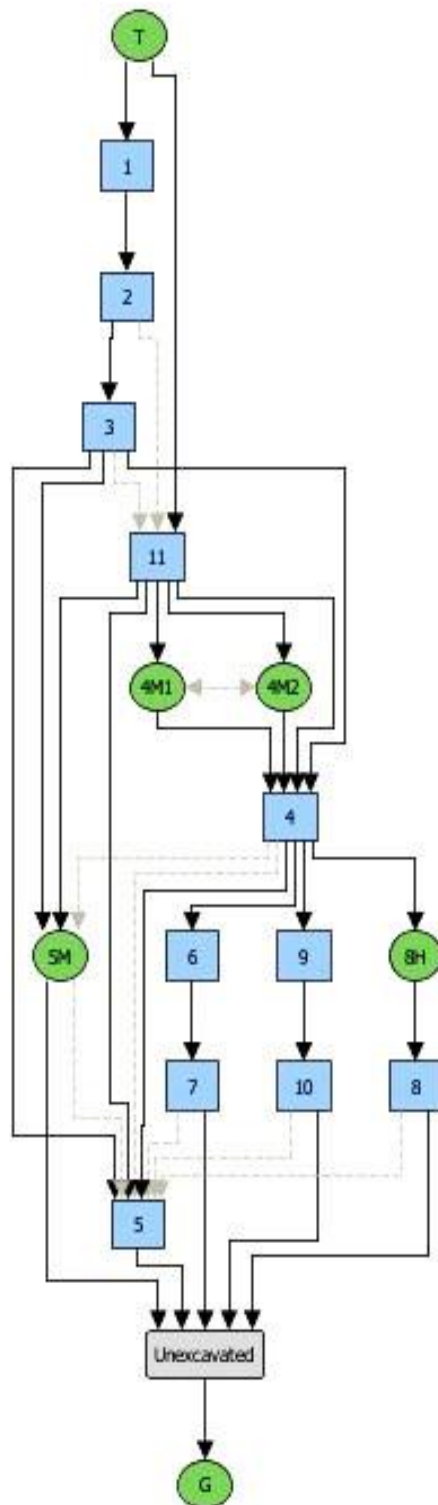
Joonis 9. Edela–kirde-suunalise maakividest ja tellistest laotud müüri pealtvaade.
03.05.2013. (Joon. Kristina Guljajeva, Evelyn Fridolin).

①	mullane rusukiht	④9	liiv
④6	mördine rusukiht	⑤0	must muld
④7	hall muld	⑤1	must muld 2
④8	liivakas muld		

Joonis 10. Müüri šurf 4. 18.04.2013. (Joon. Kristina Guljajeva, Evelyn Fridolin).

Joonis 11. Hoonevare 3 kihtide maatriks.

Joonis 12. Loodevenepärane lihtkedrakeraamika, rühm 3:3 (TM A-206: 2010). Foto: E. Laksa. Leitud söesest mullakihist (stratigraafiline üksus 6).

Joonis 13. Loode-Vene päritolu hall glasuurkeraamika (TM A-206: 2332). Foto: E. Laksa. Leitud edela–kirde-suunalise müüri puhastamisel (stratigraafiline üksus 8).

Joonis 14. SIEG3b tüüpi Siegburgi kivitseraamika (TM A-206: 2346). Foto: K. Iisma. Leitud täitekihist (stratigraafiline üksus 4).

Joonis 15. LASX2 tüüpi Lõuna-Alam-Saksi halli kivikeraamika (TM A-206: 2300).
Foto: K. Iisma. Leitud täitekihhist (stratigraafiline üksus 4).

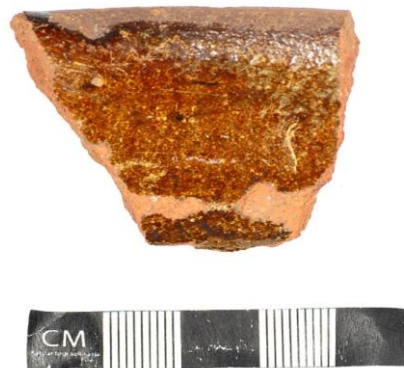
Joonis 16. SIEG3a tüüpi Siegburgi kivikeraamika (TM A-206: 2300/1). Foto: K. Iisma.
Leitud täitekihhist (stratigraafiline üksus 4).

Joonis 17. Loodevenepärane lihtkedrakeraamika, rühm 5 (TM A-206: 2171). Foto: E. Laksa.
Leitud söesest lubjakihist (stratigraafiline üksus 3).

Joonis 18. LASX3 tüüpi Lõuna-Alam-Saksi hall kiviterraamika (TM A-206: 2327).
Foto: E. Laksa. Leitud rusukihist (stratigraafiline üksus 2).

Joonis 19. Punaseks põlenud savist nõu serv (TM A-206: 2229/1). Foto: K. Iisma.
Leitud rusukihist (stratigraafiline üksus 2).

Joonis 20. HSN tüüpi I grupi halli savinõu põhjatükk (TM A-206: 2152). Foto: E. Laksa. Leitud rusukihist (stratigraafiline üksus 2).

Joonis 21. Vene valge savinõu servatükk (TM A-206: 2132/a,b,c). Foto: E. Laksa.
Leitud rusukihist (stratigraafiline üksus 2).

Joonis 22. Kolmjalg nõu katke, sisepind (TM A-206: 2086/a,b,c). Foto: K. Iisma. Leitud
rusukihist (stratigraafiline üksus 2).

Joonis 23. Kolmeosaline profileeritud kandenäsa (TM A-206: 2090). Foto: E. Laksa.
Leitud rusukihist (stratigraafiline üksus 2).

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Katrin Iisma,**

(sünnikuupäev: 25.11.1992)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

“Tartust Lossi tänav 15 väljakaevatud keskaegse elamuosa (hoonevare 3) rajamis- ja kasutuslugu stratigraafia ja leiuvainese võrdlusanalüüsi põhjal”,

mille juhendajad on **Aivar Kriiska, Jekaterina Lissitsina,**

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 22.05.2015